Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Türkiye’de Sosyoloji Öğretiminin Tarihsel Gelişimi
The Historical Development of Sociology Teaching in Turkey

Ali GURBETOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Fakültesi

İstanbul, Türkiye

Dr., İstanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Education

Istanbul, Turkey

ali.gurbetoglu@izu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3710-3516>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29238/tbd.2007.50763>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Article Arrival Date: 06.04.2021

Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 25 Haziran / June 2021

Yayınlanma Sezonu / Publication Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 30

Sayfa / Pages: 273-302

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved www.toplumbilimleri.com

Türkiye’de Sosyoloji Öğretiminin Tarihsel Gelişimi

Öz: Sosyoloji, modern çağın sorunlarının ortaya çıkardığı yeni bir disiplindir. Sanayi devrimi ve büyük sosyal değişimler üzerine yapılan bilimsel çalışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Saint Simon ve Comte'un pozitivist görüşlerini sistemleştiren Durkheim ve Marks gibi öncüler bu kabulde etkili oldu. Pozitivist anlayışa karşı çıkan Max Weber, sosyolojinin bir diğer öncüsüdür. Çalışmanın temel amacı, Türk sosyolojisinin gelişim ve kurumsallaşma sürecini tanıtmak ve eğitim programlarında hak ettiği ağırlığı taşımayan sosyoloji öğretiminin önemini vurgulamaktır. Bu çalışmada sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı ve Türkiye'deki gelişim süreci literatür üzerinden değerlendirilmiştir. Bu amaçla sosyolojinin kuruluş süreci, kurumsallaşması ve okullaşması incelenmiş ve dönemlere göre eğitim sistemindeki gelişimi takip edilmiştir. Türk sosyolojisinin kökleri, Batılılaşma çabalarının tarihsel geçmişine dayanır. 19. yüzyılın sonlarına kadar devam eden toplumsal çalışmalar, Türk sosyolojisinin mayalanma ve oluşum dönemi olarak kabul edilebilir. Uzun bir sürece yayılan bu fermentasyon dönemi, 20. yüzyılın başlarında bilimsel bir zemin kazanmaya başlamıştır. Kurucu isimlerden Gökalp, Comte'un Durkheim'ci yaklaşımını takip etmiş, diğer isim Prens Sabahattin'in ise Le Play'cı yorumu tercih etmiştir. Bu nedenle başlangıçta pozitivist bir temel üzerine kurulan Türk sosyolojisi bu özelliğini büyük ölçüde korumaktadır. Sosyoloji, Gökalp'in çabalarıyla üniversite programı üzerinden Türk eğitim sistemine girmiş ve kısa sürede öğretmen yetiştirme programlarında yer almıştır. Bu gelişmeyi, ortaöğretim programlarında yer bulması takip etmiştir. Başlangıçtan itibaren Türk sosyolojisinin, pozitivist, devletçi, batıcı, milliyetçi, siyasetle yakın ilişki içinde bulunması, özgünlüğünü kazanmasına engel olmuştur. Bunların sonucu olarak, aktarmacılık, bağımlılık, biyografik çalışmaların yetersizliği, ilgisizlik gibi sorunlar yüzünden eğitim programlarında hak ettiği yeri bulamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Türk sosyolojisi, sosyoloji tarihi, sosyoloji öğretimi, eğitim

The Historical Development of Sociology Teaching in Turkey

273

Abstract: Sociology is a new discipline created by the problems of the modern age. It has emerged because of scientific studies on the industrial revolution and significant social changes. Pioneers like Durkheim and Marx, who systematized Saint Simon's and Comte's positivist views, were influential in this acceptance. Max Weber, who opposes the positivist mentality, is another pioneer of sociology. The study's primary purpose is to introduce Turkish sociology's development and institutionalization process and emphasize the importance of sociology teaching, which does not have the weight it deserves in educational programs. This study is evaluated the emergence of sociology as a science and development process in Turkey. For this purpose, the establishment process, institutionalization, and schooling of sociology have been examined, and its systematic development in the education system has been followed. The roots of Turkish sociology go back to the historical background of Westernization efforts. Studies on society continued until the end of the 19th century can be regarded as Turkish sociology's development and formation period. This development period, which spread over a long period, started to gain scientific ground at the beginning of the 20th century. Gökalp, one of the founders, followed Comte's Durkheimian approach, while the other name, Prince Sabahattin, followed Comte's Le Play interpretation. For this reason, Turkish sociology, which was founded on a positivist basis at the beginning, preserves this feature to a great extent. Sociology has entered the Turkish education system through the university program by the efforts of Gökalp and took part in teacher training programs in a short time. Its inclusion followed this development in secondary education programs. Since the beginning, Turkish sociology is positivist, centralist-statist, westernist, nationalist, and close relations with politics have prevented it from gaining its originality. As a result, it could not find its rightful place in educational programs due to transmission, addiction, insufficiency of biographical studies, and indifference.

Keywords: Sociology, Turkish sociology, history of sociology, teaching sociology, education

1. Giriş

Sosyoloji, modern çağın Batı’da ortaya çıkardığı bir disiplindir. İnsanların birbiriyle ilişkilerinin bilimsel açıdan incelenmesini konu edinerek sosyal davranışları açıklamaya yönelik bir bilim alanı olarak gelişen sosyoloji, başkalarının nasıl yaşadıklarının doğru bilinmesine, onların sorunları hakkında daha iyi bir anlayış geliştirmeye zemin hazırlar. Sosyoloji eğitimi almış olanlar hayatın her alanını daha derinden ve kuşatıcı şekilde kavrama imkanına kavuşurlar. Giddens’a göre sosyoloji bilgisi toplumlar arası kültürel farklılıklar hakkında ufuk kazandırır, farklı bakış açılarından dünyanın ve insan topluluklarının çok yönlü kavranmasını sağlar (2012:61). İnsanların yaşama biçimleri hakkında kapsamlı bilgiye dayanmayan politikaların başarı şansı sınırlı ve rastlantısalıdır. Bu bakımdan sosyoloji bilgisi ve sosyolojik araştırmalar politik girişimlerin sonuçlarını öngörmeye bir ihtiyaçtır. Toplumun geleceği açısından devlet politikalarını belirleyenler için sosyoloji, yol gösterici bir disiplindir. Sosyoloji, devlet, aile, hukuk, eğitim, değerler gibi temel kurumlarda meydana gelen değişimleri tarihi gelişim süreci içerisinde inceleyerek ekonomi, siyaset, eğitim gibi hayatın her alanındaki uygulayıcılara önemli katkılar sunar. Sosyolojinin bir diğer amacı da gelişim süreci içinde toplumda yaşanan değişimleri betimleyerek açıklamaktır. Değişimin yönünü ve dinamiklerini açıklayarak geleceğe dönük öngörüler geliştirir. O nedenle başta siyaset ve ticaret olmak üzere her meslek alanı sağlıklı sosyolojik analizlerden yararlanır. Sosyolojini bu fonksiyonları sosyal duyarlılığı yüksek bireyler yetiştirmede sosyoloji öğretiminin önemini göstermektedir. Bu özelliğinden ötürü sosyoloji, Batıda ortaya çıktığı süreçte Osmanlı toplumunda da büyük ilgiyle karşılanmıştır.

Türkiye’de sosyoloji ihtiyaçtan doğmuştur. Başlangıçta sosyolojinin ülkede yaşanan sosyal sorunlar için kurtuluş reçetesi sunacak bir bilim alanı olarak görülmesi bu disipline ilgiyi artırmıştır. Bu bakımdan sosyolojinin kökleri, Osmanlı’da Batılılaşma çabalarının geçmişine kadar uzanır. 19. yüzyılın sonlarına kadar sürdürülen Batıyı ve sosyolojiyi anlama çabaları Türk sosyolojisinin mayalanma ve oluşum dönemi olarak kabul edilebilir. Uzun bir mayalanma dönemi sonunda toplumsal sorunlara bilimsel anlamda sosyolojik çözümler üretme çabasından bir Türk sosyolojisi doğduğu söylenebilir. Osmanlı aydınınının çabası sosyoloji biliminin gelişimine katkı sunmaktan çok yaşanan toplumsal buhranlara sosyolojinin imkanlarından çözümler üretmektir. Bu amaçla Osmanlı aydını Batılı sosyologlar arasından bilinçli tercihler yaparak, fikirlerini benimsedikleri sosyoloğun görüşlerinden, toplumsal sorunlara çareler üretmeye çabalamıştır. Bu çabalarla, II. Meşrutiyet yıllarına kadar bir demlenme süreci yaşayan Türk sosyolojisi, II. Meşrutiyet dönemi aydınlarınca temellendirilmiş ve İstanbul Üniversitesi çatısı altında ilk defa akademik bir zemine bu dönemde kavuşmuştur. İlk girişimlerle oluşan zeminde süreç içerisinde Türk sosyolojisini sırtlayacak pek çok sosyolog yetişmiştir.

Türk sosyolojisinin şekillenmesinde Gökalp ve Prens Sabahattin’in belirgin bir etkisi vardır. Bu yüzden Türk sosyolojisi, iki temel figür olan Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in isimleri ve görüşleri etrafında iki ana kulvarda iki farklı ekol olarak gelişmiştir. Bir diğeri de Alman sosyologların etkisiyle daha çok Max Weber çizgisine yakın duran yeni bir ekoldür. Bu ekollere 1940’lı yılların başında Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan ve daha çok Amerikan patentli Marksist bir sosyoloji olarak nitelendirilen (Kaçmazoğlu 1999:49) Ankara ekolünü de eklemek gerekir.

Türkiye’de sosyolojinin gelişimi kurumsallaşma ile kendini gösterir. Bu anlamda ilk akla gelen kitaplar ve süreli yayınlardır. Sosyoloji hakkında telif ve tercüme eserlerle, Türk toplumunun sosyolojik problemlerine dönük alan araştırmaları, bu disiplinde sağlanan gelişmelerin önemli göstergelerindendir. Cumhuriyet öncesi Darülfünunda ders olarak okutulmaya başlayan sosyoloji, üniversitelerin gelişimiyle paralel bir gelişme göstermiş, sosyoloji bölümlerinin kuruluşuyla daha etkin bir şekilde öğretim hayatında yer tutmuştur. Bu süreçte ortaöğretim programlarında da kendine yer bulmuş, 1924’te felsefeyle birlikte liselerin ve öğretmen okullarının programına girmiştir. 1924’ten günümüze sosyoloji

programlarında amaç ve içerik bakımından muhtelif zamanlarda köklü değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte sosyolojiye olan ilgide ciddi azalmanın görüldüğü söylenebilir.

Tarihi gelişim süreci içinde Türk sosyolojisinde kayda değer ilerlemeler görülmüş olmasına rağmen Türkiye’de sosyoloji öğretiminin öneminin tam olarak kavrandığı söylenemez. Cumhuriyet döneminde modernleşme, batılılaşma, toplumsal değişim-dönüşüm adına sosyolojinin gücünden yararlanmak için devlet politikalarının desteğinde gelişme göstermiştir. Ancak özellikle çok partili siyasi hayata geçişle birlikte toplumsal değiştirmenin bir aracı olma vasfını kaybetmeye başlayan sosyoloji gittikçe itibar ve güç kaybına uğramış, günümüzde adeta önemsiz hatta gereksiz konumuna sürüklenmiştir. Sosyolojinin eğitim programlarında belirgin olmaması, öneminin eğitimciler tarafından da tam olarak takdir edilmediğini göstermektedir. Bu gelişim sürecinde Türkiye’de sosyoloji gerçek anlamını bulamamış buna bağlı olarak hak ettiği değeri görememiştir. Sosyolojiye karşı bu olumsuz algının temelinde bu disiplinin amaç ve işlevlerinin doğru bilinmeyişi yanında gelişim sürecinde tevarüsen taşıya geldiği olumsuzlukların etkisi vardır. Bunda sosyolojinin entelektüel bir uğraş olduğu, pratik hayatta karşılığının bulunmadığı şeklinde yanlış yargıların da etkili olduğu açıktır.

Ortaya çıkış sürecinde yüklendiği misyon başlangıçta sosyolojinin öneminin anlaşıldığını, süreç içerisinde gittikçe anlam yitimine uğradığını göstermektedir. Bu durum Türkiye’de sosyoloji öğretiminin en önemli problemidir. Oysa sosyoloji, toplumun hayat pratiğinden yola çıkarak geleceğini aydınlatan bir disiplindir. Türk sosyolojisinin temel probleminin doğru anlaşılması açısından doğuşundan başlayarak gelişimi, ekolleri, kurumsallaşması ve öğretim programlarında yer bulması sürecinin incelenmesi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur. Bu çerçevede sosyolojinin başlangıçta Türkiye’de itibar görmesi ve yer tutmasında etkili olan faktörlere değinilmiş, süreç içerisinde sosyoloji öğretiminin sorunları ve önemini yitirmesinin nedenleri irdelenmiştir.

Sosyoloji nasıl bir vasatta doğmuştur? Türk sosyolojisinin doğuşuna öncülük eden sebepler nelerdir? Doğuşundan itibaren bünyesinde taşıya geldiği problemleri nelerdir? Bunlar açıklığa kavuşturulmadan Türk sosyolojisinin gelişimini engelleyen faktörler bilinemez. Bunların görülebilmesi için doğuşundan itibaren Türk sosyolojisinin tarihsel gelişiminin ana hatlarıyla ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan çalışmanın temel amacı, Türkiye’de sosyolojisinin doğuşu ve gelişimini tarihi süreci içerisinde ana hatlarıyla incelemektir. Bununla bağlantılı olarak Türk sosyolojinin doğuşunu hazırlayan sebepler, sosyolojiye yüklenen misyon, bu disiplinin Türkiye’ye giriş yolları, gelişim süreci içinde ekolleşmesi, kurumsallaşması incelenmiş, sorunlarına işaret edilmiştir. Çalışmada bir diğer amaç da Türk sosyolojisinin gelişim ve kurumsallaşma sürecine ve sosyoloji öğretiminin önemine dikkat çekmektir.

2. Sosyoloji Nedir?

Sosyolojinin konusu toplumdur. Toplumun yapısı, düzeni, değişimi, örgütlenmesi, değer yargıları ve her türlü problemleriyle ilgilenir. İnsanlar arasındaki ilişkiler ve ortak yaşama biçimleri ile bunların neden olduğu yapısal sorunları araştırır. Toplumda kolektif şuur olaylarını inceleyen sosyoloji bir anlamda ortak bir bilinç oluşturur. Sosyoloji fertlerin kendi aralarındaki ilişkileriyle ilgilenirken aynı zamanda zümre-fert ilişkilerini de inceleme konusu yapar. Yine zümrelerin kendi aralarındaki ilişkileri, bu ilişkilerin sonucu oluşan kurumları, bunların gelişim ve değişim süreçlerini inceler.

Sosyoloji çeşitli aşamalardan geçerek, oldukça uzun bir süreçte adeta demlenerek oluşmuş bir bilimdir. Önceleri devleti ve onun müeyyidelerini inceleyen faaliyetlere dönük çeşitli görüş ve düşünceler şeklinde varlığını sürdürmekteydi. Eskiler toplumla alakalı konuları, felsefenin temel uğraş alanlarından daha çok ontoloji ve ağırlıklı olarak aksiyoloji içerisinde tartışmışlardır. Bu anlamda Eflatun toplum düzeni ile devlet arasında sıkı bir yapısal ilişki kurar ve eşitlik, adalet gibi ilkelerden söz eder. Toplum tabakaları arasında eşitliği sağlamanın devletin görevi olduğunu söyler. Aristo da devlet düzenine işaret etmekle birlikte insanlar ve sosyal tabakalar arasındaki farklılığın normal olduğunu

açıklamaya çalışır. Daha sonraki dönemlerde Garpta ve Şarkta Ortaçağın birçok mütefekkirinde toplumsal düzene ve toplumun şekillenmesine ilişkin sistemleşmiş düşünceler bulunmaktadır (Freyer, 1977:6). Farabi, Yusuf Has Hacıp gibi düşünürler eserinde toplum düzeni ile devlet arasındaki ilişkiyi İslam dininin ferd ve cemiyet anlayışı temelinde çeşitli boyutlarıyla irdelenmişlerdir. Özellikle İbni Haldun “Mukaddime”de açıkladığı görüşleriyle adını koymadan adeta sosyolojinin temellerini kurar. Bu bakımdan bazı sosyologlarca sosyolojinin temellerini kuran gerçek öncüsü olarak kabul edilmektedir.

Ortaçağda Batı’da Saint Augustin gibi bazı felsefeciler ilahi bir toplum düzeni kurmaya çaba sarf ederken Rönesans-Reform sürecinde paradigma değişikliğiyle bireyci, determinist (sebeup-sonuç ilişkisindeki zorunluluk) ve akılcı görüşler, teolojik düşüncenin yerini almaya başladı. Bu çerçevede David Hume, John Locke gibi filozofların öncülüğünde toplumsal olaylar ampirik metotlarla araştırılarak toplumla ilgili algılar realist temele oturtulmaya çalışıldı¹. Saint Simon ve öğrencisi August Comte, tabiat bilimlerinin incelenmesinde determinist esasların kullanılmasında olduğu gibi, pozitif bilimlerin sosyal tabiatın incelenmesinde de kullanılabileceğini ileri sürdüler. Onların bu görüşleri Emile Durkheim tarafından sistemleştirildi. Bu düşünceye karşıt olarak Hegel ve Weber’in öncülük ettiği “toplum hayatı kendi karakteristiği ve düşünce formları içinde incelenmelidir” görüşü hakim olmaya başladı. Bu sözü edilen aşamalardan geçerek şekillenen sosyoloji, Durkheim, Marks, Weber gibi sosyologların çabalarıyla kendine özgü konusu, metodu, kavramları olan müstakil bir bilim dalı halinde kendini kabul ettirmiştir.

3. Sosyolojinin Doğuşu

Toplumsal hareketler, “yatağına sığmayan bir nehir” gibi içinde bulundukları devlet kalıbına sığmaz taşarlar. Bu bakımdan toplumsal hareketlerin yoğun olarak yaşandığı endüstri çağında bu hareketleri bilimsel esaslarla incelemek ve kanunlarını keşfetmek bir zaruret olarak ortaya çıkmıştı (Freyer, 1977:10). Nedensellik esasına dayalı çalışmalar, bilimsel gelişmelerin temel dinamiği olarak 19. yüzyılda endüstriyel devrimi meydana getirdi. Böylece endüstri, aklın egemen olduğu aydınlanma çağında pozitif bilim alanında harikalar ortaya koyan nedenselliğin doğal bir ürünü olarak gelişti. Sosyoloji de toplumsal olayları açıklamada pozitif bilim yönteminin işe yarayacağı düşüncesinden doğmuştur.

Avrupa’da 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan toplumsal çalkantıların da katkısıyla yaşanan büyük siyasal, sosyal gelişmeler, süreç içerisinde elde edilen bilimsel başarıların itici gücüyle endüstriyel bir devrime dönüştü. Böylece ortaya çıkan makineleşme, Batılı insanın yaşantı tarzını, yerleşim düzenini, üretim ilişkilerini, tüketim alışkanlıklarını, toplumsal tabaka biçimlerini, bu tabakalar arasındaki ilişkilerin sistemini topyekûn değiştirdi. Teknolojinin devreye girmesiyle ortaya çıkan yeni üretim teknikleri, seri üretim imkanları, ekonomik alanda büyük dönüşümlere ve sermaye sahiplerinde önemli servet birikimlerine neden oldu. Gittikçe hız kazanan bu değişim birçok alanda önemli iyileştirmelere vesile olurken aynı zamanda yeni problemlere de kaynaklık etmişti.

Bu süreçte birey ve toplum hayatında meydana gelen bir dizi değişimin bilimsel esaslar çerçevesinde açıklanmasının imkanları araştırıldı. Toplumsal olayları açıklamada, yöntem olarak nedensellik ilişkilerinden yola çıkılması durumunda büyük bir toplumsal dönüşümü sağlamanın mümkün olup olmadığı temel merak konusuydu. Bu tür arayışlar sosyoloji biliminin de ortaya çıkmasına vesile oldu. Böylece sosyolojinin, endüstriyel devrimle birlikte, yaklaşık eş zamanlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim endüstrileşme sürecinin başlangıç çağında ilk makine ve ilk fabrikalarla birlikte ilk sosyologlar da ortaya çıkmıştır. Sinaî cemiyetin belirlediği ve kurulduğu her yerde sosyoloji

¹ Sosyolojiye öncülük etme dereceleri yahut sosyolojik düşünceye katkıları ne olursa olsun Saint Simon’dan önce toplum biliminin gelişimine emek vermiş bütün çaba sahipleri sosyolog olarak isimlendirilmezler. Çünkü, 18. yüzyıl öncesi insan ve toplum konuları felsefe, din, metafizik ve ahlâk içinde inceleniyor, böylece, toplumsal bilim değil, toplumsal felsefe yapıyordu. Bir sıfat gerekliyse onlara, “toplumsal filozof” yahut “siyasal filozof” denilebilir (Ergun, 1973:8).

de kurulmuştur. Burada müşahade edilmekte olan eş zamanlılık hiçbir suretle tesadüfi değildir. Bu yeni ilim, yeni toplumsal realitelerle birlikte canlanmıştır (Freyer, 1977:9). Onun doğuşunu hazırlayan şartlar 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşebilmiştir.

Sosyolojinin doğuşundaki gecikmeyi Kösemihal iki nedene bağlamaktadır (2014:2). Bunlardan ilki, toplumsal olayların tabiat olayları gibi değişmez bir düzene (determinizm) bağlanabileceği fikri pozitif bilimlerde sağlanan başarılar sonunda ancak zihinlerde yer etmeğe başlamasıdır. Bir diğeri de sosyoloji için son derece önemli olan biyolojinin bu dönemde gelişmiş olmasıdır. Giddens da sosyolojinin doğuşunu Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan toplumsal sorunlar ile Sanayi Devrimiyle birlikte değişen üretim-tüketim ilişkilerinin doğurduğu bir dizi değişimlere bağlar (2012:44). Ona göre sosyoloji, geleneksel toplumlardan modern topluma geçişte yaşanan derin değişim ve dönüşümleri anlamaya yönelik çabalardan doğmuştur. Başta geleneksel yaşantı biçimleri olmak üzere gittikçe hayatın her alanını farklılaştırmaya başlayan bu değişimler düşünürleri, yaşanan değişim sürecini anlama ve açıklamaya sevk etti. Bu konuya ilk kafa yorarlardan biri Saint-Simon olmuştur. Simon, devrim sonrası Fransa'yı hangi sosyal düzenin huzura kavuşturabileceğini araştırdı. Sosyal gerçeği inceleyen ilmi, "*insan ilmi*", "*sosyal fizyoloji*", "*hürriyet ilmi*" gibi adlarla isimlendirdi (Meriç, 1996:127). Aynı konuya eğilen Auguste Comte da başlangıçta "*sosyal fizik*" tabirini kullanmıştı. Bununla birlikte "*sosyoloji*" terimi ilk kez Comte tarafından kullanılmış ve İngiliz, Herbert Spencer ile yaygın kullanım kazanmıştır (Fichter, 2001:1).

İlmi verilere dayalı sosyolojik çalışmalarla toplumsal olayların rasyonel esaslara göre şekillendirilmesinin mümkün olacağı umulmaktaydı. Bu esasa dayanan İngiliz ve Fransız düşünüş tarzındaki sosyolojinin meydana çıkmasında, ilmi bir temel üzerine kurulmuş toplum inşası çabalarının olduğu ileri sürülmektedir (Freyer, 1977:10). Bu düşünce Comte ve LePlay'nin çalışmalarına dayalı olarak Durkheim tarafından sistemleştirilmiştir (Kösemihal, 2014:2). Buna mukabil Alman sosyologlar konuya daha farklı bakmış, sosyoloji ile tabiat bilimleri arasında önemli farklara dikkat çekerek, tabiatı anlamada kullanılan yöntemin toplumu anlamada tam bir başarı gösteremeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre sosyoloji tabiat olaylarından ziyade tarihle, insani bir takım tutum ve değerlerle ilişkilidir (Freyer, 1977:11). Bu yaklaşımdan biri; sosyal hadiselerin oluşum sürecini tarihe bağlayan Karl Marks ile, diğeri; insani tutum ve değerleri öne çıkaran Max Weber'le sistemleşen iki farklı kuram doğmuştur.

Bu süreçte, pozitivizmin kurucusu August Comte toplumsal olayları çözümlemede bilimsel yöntemi kullanarak sosyolojinin doğuşuna öncülük etmiş olsa da bu disiplinin gelişip yerleşmesinde çok sayıda düşünür ve filozofun önemli katkıları olmuştur. Bunlar arasında sırasıyla Emile Durkheim, Karl Marks ve Max Weber gibi öncüler, yaptıkları çalışmalarıyla sosyolojinin gelişmesinde öne çıkan isimlerdir. Bir disiplin olarak sosyoloji bu üç kurucu ismin fikirlerinden doğmuştur (Slattery, 2014:14). Bu düşünürler, toplumun iç işleyişini anlamaya, toplum-birey ilişkisini ve tarihi süreçte toplumsal değişimi etkileyen güçleri açıklamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte toplumsal yapı ve süreçler hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürmüş, farklı yaklaşımlar benimsemişlerdir. Bu üçlü, geliştirdikleri teorileriyle sosyolojik düşüncenin temelini oluşturmuş, böylece "sosyoloji" alanında halen geçerli belirleyici etkiler bırakmışlardır.

Sosyolojide yaygın olarak bilinen "*işlevselci*", "*çatışmacı*" ve "*etkileşimci*" kuramlar, bakış açıları ve özellikleri itibarıyla, sırasıyla Durkheim, Marks ve Weber'le bağlantılıdır. Sosyolojik ekoller üzerinde bu sosyologların görüşlerinin belirleyici etkisi olmuştur (Giddens, 2012:55).

Emile Durkheim (1858-1917): Sosyolojinin kurucusu kabul edilen Durkheim, sosyoloji ekollerinden "*işlevselci*" ekolün öncülerindendir. Durkheim, çalışmalarını Comte'un düşünceleri temelinde sistemleştirerek sosyolojiyi saygıdeğer akademik bir disiplin haline getirmiştir (Slattery, 2014:14). Comte ile Saint-Simon'un çalışmalarını devam ettirdi (Marshall, 2005:166). Comte gibi Durkheim de toplum hayatının, fizik dünyayı inceleyen bilim adamları gibi nesnel bir şekilde incelenebileceğine inanıyordu. Ona

göre toplumsal hayat, doğadaki nesne ya da olaylar gibi değişmez kesinlikte çözümlenebilirdi (Giddens, 2012:47). Dolayısıyla toplum da bilimsel yöntemlerle incelenebilir, elde edilecek bulgular toplumu düzenlemede, onun geleceğini öngörmede kullanılabilirdi. Eğitimi ana hatlarıyla, “*yetişkinlerin genç nesillere etkisi*” şeklinde tanımlar, eğitimde amacın “*çocukların, toplumun beklentilerine uygun olarak bedensel, ahlaki ve zihni bakımdan geliştirilmesi*” olduğunu düşünür. Ona göre toplumsal bir kurum olarak eğitim, çocukları yoğurarak şekillendiren bir kalıp, bir nehir yatağı gibidir, çocuklar ve gençler onun içinde akıp giderken şekillenirler (Ergün, 1994:5).

Karl Marks (1818-1883): Marks’ın sosyolojik anlayışı, Comte pozitivizmi ve tarihi maddecilik üzerine kuruludur. Marks da Saint Simon, Comte ve Durkheim gibi endüstrileşmenin toplumda ortaya çıkardığı değişimleri açıklamaya çalışmıştır (Giddens, 2012:50). Marks, toplumdaki değişimin ana kaynağını ekonomik ilişkiler temelinde çıkar çatışmalarının oluşturduğunu düşünür. Bu görüşleriyle sosyoloji ekollerinden “*çatışmacı*” ekolün öncüsü olmuştur. Ona göre insanların düşünce biçimlerini ve toplumsal hayatın akışını belirleyip şekillendiren, üretim ve tüketim süreçleridir. Marks, avcı ve toplayıcı dönemin ilkel komün toplumlarından başlayarak gelişmeleri insan düşüncesinde ve yaşama imkanlarındaki tekamül ile açıklıyordu. Ona göre İlkçağ köle sahipliği düzeni, toprak sahipleri ile serfler arasındaki iş bölümü, tüccarlar ile zanaatkarların ortaya çıkış sürecinde yaşanan toplumsal değişimler hep bu tekâmülün ürünüydü. Endüstrileşme ile başlayan yeni dönemin, toprak sahibi soyluların yerini alacak kapitalist bir sınıfın doğuşuna işaret ettiğini düşünüyordu (Giddens, 2012:51). Marks’a, göre sanayi döneminin en önemli bileşenleri, iki ayrı sınıf olarak teşekkül eden “*sermaye*” ve “*emek*”tir (Giddens, 2012:50). Bu sınıfların çıkarları birbirine zıt olduğu için aralarında çatışma kaçınılmazdır. Ona göre, bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir. Sınıflar arasındaki çatışmalar, tarihsel gelişimi güdülemektedir ki, bu çatışmalar, “*tarihin motoru*”dur (Giddens, 2012:51). Toplumsal değişme denilen olguyu da üretim biçimine ve toplumdaki sınıflar arası dinamiğe bağlamaktadır. Eğitim bu sınıflar arasındaki eşitsizlikleri kalıcı hale getirmektedir (Giddens, 2012:50). Oysa eğitim, bilimsel sosyalizm ilkelerine göre sistemleştirilirse güçlü sınıfın alt sınıflar üzerindeki tahakkümü kırılarak sınıflar arası çatışmalar sonlandırılabilirdi. Bu amaçla insanlar araç-gereç kullanmasını öğrenerek üretimde bulunacak bir varlık olarak yetiştirilmelidir.

Max Weber (1864-1920): Modern sosyolojinin kurucularından olan Weber, pozitivist sosyoloji anlayışına karşı fikirleriyle tanınır. İnsan davranışlarının, sosyal ilişkiler çerçevesinde ele alınmasını savunan Weber sosyolojiyi, sosyal eylemleri anlamaya ve yorumlamaya yönelik bir bilim olarak görür (Çelebi, 2007:171). Ona göre sosyal hayata etki eden faktörlerin tamamı karşılıklı etkileşim içinde olduklarından her şey katı bir sebep-sonuç ilişkileri içinde açıklanamaz. Ekonomik ilişkilerin başta din olmak üzere tüm sosyal ilişkiler düzenine önemli etkileri olduğu gibi, dinin de iktisadi, sosyal ve ahlaki oluşumlar üzerine belirgin etkisi vardır. Dinin, insanların duygu ve düşüncelerini, tutum ve tavırlarını etkileyen faktörlerin içinde önemli bir yeri vardır. Dinlerin ahlaki değerleri, ahlaki değerlerin de sosyal ve ekonomik hayatı şekillendirme gücüne sahip olduğunu ileri süren Weber Kapitalizmi, Protestanlığın getirdiği kapitalist zihniyetin bir eseri olarak görür. Weber bu görüşleriyle sosyolojide “*etkileşimci*” ekolün öncülerindendir. Endüstri devrimini ve kapitalizmin yükselişini, Marks’ın aksine sınıflar çatışmasının değil akılcılığın, bilim ve bürokrasinin başarısı olarak görür. Eğitim çalışmalarında da bilimin ve akılcılığın egemen kılınmasını ister (Giddens, 2012:53-54).

Böylece başta adı geçen üç kurucu sosyoloğun çalışmaları olmak üzere alandaki muhtelif çabalarla 1900’lü yıllarda sosyoloji müstakil bir disiplin haline gelerek ilk temel sosyolojik ekoller oluşmuştur. Avrupa etkisiyle gelişen Amerikan sosyolojisi başlangıçta Spencer, Comte, Durkheim ve Weber gibi sosyolojinin temelini kuran düşünürlerin görüşlerinden etkilenmiştir. Özellikle iki dünya savaşı arasında deneyci yöntemi benimseyerek Avrupa sosyolojisinden büsbütün farklılaşmıştır. Amerika’da, Avrupa

demokrasi anlayışından farklı bir demokrasi anlayışının gelişmesi Amerikan sosyolojisinde değişikliklerin kaynağı olmuştur (Kösemihal, 2014:3). Böylece sosyoloji, Amerikan felsefesine uygun olarak pragmatik temele oturmuştur.

4. Yöntem

Araştırmanın yöntemini belirleyen husus araştırma ile çözülmesi istenen problem veya hedeflenen amaçtır. Bu çalışmanın konusu Türk sosyolojisinin doğuşu ve tarihi gelişimi olup araştırmada temel amaç Türk sosyolojisinin gelişim sürecinin ana hatlarıyla ortaya konulmasıdır. Nitel araştırma esasına dayalı olarak yürütülen bu çalışmada “Tarama” yöntemlerinden “Alanyazın Taraması” (doküman incelemesi) deseninde tarihsel yöntem uygulanmıştır. Tarihsel araştırmalar, döneme ilişkin kaynaklar incelenerek olay ve olguların açıklanması esasına dayanır (Büyüköztürk vd., 2014: 19). Belge incelemesi (doküman analizi), araştırılmak istenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini ifade eder (Şimşek ve Yıldırım, 2011: 187). Bu çalışmada konuyla ilgili yazılı kaynaklar taranmış, sosyolojinin bir bilim alanı olarak Batı’da ortaya çıkışı ile Türkiye’de gelişmesi ve yerleşmesi süreci incelenmiştir. Araştırma Türk sosyolojisinin tarihi gelişimini konu edindiğinden daha çok Türk sosyoloji tarihiyle ilişkili yayınlara ağırlık verilmiştir. Bu amaçla konuyla ilgili kaynaklar taranmış, bulgular betimlenerek kısmi açıklamalara yer verilmiştir. Temel amaç doğrultusunda önce bilim olarak sosyolojinin mahiyeti ve doğuşu incelenmiş, öncülerinin benzer ve farklı sosyolojik düşünceleri kısaca belirtilmiştir. Ardından kuruluşuna kadar Türk sosyolojisinin oluşum süreci ve ilham kaynakları değerlendirilmiştir. Batıdaki sosyolojik anlayışla benzer ve farklı yönlerine işaret edilerek gelişim dönemleri içinde ortaya çıkan ekoller ve kurumsallaşması sürecinde bağımsız bir Türk sosyolojisi arayışları özetlenmiştir. Öğretim programlarında sosyolojinin yer bulması ve dönemlere göre ilgi alanları programlar üzerinden kısaca açıklanmıştır. Son olarak da Türkiye’de sosyoloji öğretiminin temel nitelikleri ve güncel sorunlarına değinilmiştir.

5. Türkiye’de Sosyolojinin Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye’de Batılılaşma çabalarının tarihi gelişimi, aynı zamanda Türk sosyolojisinin oluşum ve mayalanma dönemi olarak kabul edilebilir. Bu çabaların Tanzimat’a kadar askeri alanla sınırlı kaldığı görülür. Yaklaşık yüz yıl gibi uzun bir süreye yayılan bu mayalanma dönemi 20. yüzyılın başında bilimsel bir zemin kazanmaya başladı. Uzun bir sosyolojiyi ve Batıyı anlama süreci, nihayetinde Türk toplumunun özelliklerini dikkate alarak sorunlarına sosyolojik çözümler arama aşamasına ulaşmıştır (Gurbetoğlu, 2019:30). Modernleşme sürecinde Batıda yaşanan köklü değişiklikler, uzaktan da olsa diğer toplumlar tarafından gittikçe artan bir ilgiyle izlenmekteydi. Orada gördükleri bilimsel ve teknolojik gelişmelerle bunların, bölgenin askeri gücü ve ekonomisi üzerinde canlandırıcı etkileri batı dışı dünyanın da oldukça ilgisini çekmişti. Kısa zamanda Batının bu gelişme modeli, batı dışı toplumlar için de bir model haline geldi (Gurbetoğlu, 2019:23). Osmanlı’da ideolojilerin oluşmaya başladığı böyle bir dönemde Osmanlı aydını, beka sorunu haline gelmiş olan siyasal ve sosyal sıkıntılara çare arayışı içindeydi. Bu bakımdan Avrupa’daki bilimsel ve sosyal gelişmelerle yakından ilgilenmiş, Batılı sosyologların eserleri üzerinden onların fikirlerini tanımaya ve dönemin süreli yayınları aracılığıyla da Osmanlı toplumuna tanıtmaya gayret etmişlerdi. Batı’da bilimsel ve sosyolojik çalışmaların sürekli inkişaf halinde olduğu bu dönemde sosyolojik ekoller de henüz oluşma ve yerleşme sürecindeydi (Gurbetoğlu, 2019:34-35).

Farklı sosyokültürel sorunlara ve ekonomik yapılara rağmen sosyoloji, Fransa’da ortaya çıkışıyla yaklaşık eş zamanlı olarak Osmanlıda da gelişme göstermiştir (Köktürk, 2013:54). Fransa’da yaşanan toplumsal sorunlara çözüm arayışları sosyoloji ilminin doğuşunu hazırlamış, sosyal gerçeklikten hareketle geliştirilen çeşitli görüşler nihayetinde birbirinden farklı sosyolojik anlayışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Ancak sosyoloji Osmanlı’da daha farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Osmanlı askeri-sivil bürokrat ve aydını, mevcut sorunların çözümünde modernleşmeyi yegâne çare olarak görmüş,

“devleti yıkılmaktan kurtarmak için” modernleşme sürecinin bir ürünü olan sosyolojinin gücünden yararlanmak istemiştir. Böylece II. Meşrutiyet’e kadar önemli bir zemin kazanan siyasal akımlar, sosyolojik gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir. Bu dönemde beka sorunu “Devlet Adamı-Devlet” ilişkileri perspektifinde ele alındı. “Hasta olan devleti, devlet adamı iyileştirmeli” anlayışı üzerinden “ictimâî tabip” rolüne önem atfedildi (Mardin, 2017: 20).

Bu süreçte Osmanlı aydını Batıdaki ilmi ve felsefi gelişmeleri ilgiyle takip etmiştir. Özellikle 19. asrın sonlarından itibaren Avrupalı ünlü sosyologların eserlerini inceleyerek oluşturdukları düşünceleri çeşitli yazılı araçlarla halka ulaştırmayı görev kabul etmiştir. Bunda temel amaç Batılı bilgi ve düşünceler yoluyla Osmanlı’da toplumsal dönüşüm ve değişime yön vermektir. Bunu yaparken Batılı sosyologlar arasında bilinçli tercihler yaptıkları söylenebilir. Bu dönüşüme katkı sunmak isteyen her bir aydın, düşüncelerini benimsediği Batılı sosyoloğun görüşlerinden, Osmanlının sosyal ve siyasal sorunlarına ışık tutmaya çalıştı. Osmanlının çöküş sürecini durdurmak için çare arayan bu aydınlar, özellikle Batıdaki toplumsal gelişmelerin bilim ve teknolojiyle ilişkisine odaklandılar. Net bir tutum belirleyemedikleri, biri yeniye, ıslahata, Avrupalılığa, diğeri eskiye, muhafazakârlığa, Şarklılığa meyilli düalist bir siyasi hayat yüzünden hedeflenen başarı elde edilemedi (Fındıkoğlu, 1940:627). Gökalp bunu Tanzimatçıların ne gelenekten ne de Batılılaşmaktan vaz geçmeyen ikircikli tavrına bağlar (Gökalp, 1968:40). Bu dönemde yaşanan tereddütler yüzünden Tanzimat dönemi çelişkiler ve ikircikli davranışlar dönemi gibi görülse de aslında Türk sosyolojisinin fikri anlamda temellerinin kuruluşunu karakterize eder. Büyük ölçüde Avrupalı filozof ve sosyologların düşüncelerini okuyup anlama çabalarını ifade eden bu dönem, kendinden sonra bir anlamda Türk sosyolojisinin akademik temellerinin ön hazırlığı konumundadır (Gurbetoğlu, 2019:31). Bu dönemde yaşanan kafa karışıklığını Ülken (1992:432) “yangını söndürme telaşı” olarak nitelendirir.

Sosyolojinin Türk düşünce dünyasına girişinin önemli ölçüde süreli yayınlar yoluyla gerçekleştiği söylenebilir. Servet-i Fünun, Meşveret, Fecri Ati gibi fikir mecmuaları bazı sayılarında sosyolojiyle ilgili yazılara yer vermişlerdir. Bununla birlikte isminde sosyoloji sözcüğü bulunan ilk dergi, Ahmet Şuayp, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik tarafından çıkarılan ve 1908-1911 yılları arasında İstanbul’da 27 sayı yayımlanmış olan “Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası”dır (Şahin, 2017:11).

Türk sosyolojisinin akademik temelleri 1914’te İstanbul Üniversitesinde (Darülfünun) Ziya Gökalp’in çalışmalarıyla kurulmuştur (Kaçmazoğlu, 1991:1). Prens Sabahattin de aynı süreçte yaptığı çalışmalarıyla Türk sosyolojisinin öncü isimlerinden biri olmuştur. Türk sosyolojisi başlangıçta bu sosyologların çabalarıyla iki ana kulvarda gelişmiştir. Bunlar, Durkheim’den etkilenen ve Gökalp’in görüşleri etrafında şekillenmiş olan “Sosyolojizm” ekolü ile Prens Sabahattin’in Le Play’den etkilenerek oluşturduğu “Sosyal Bilim” ekolüdür. Daha sonra Marks’ın ve Weber’in görüşleriyle şekillenen farklı ekoller ortaya çıkmış ve Türk sosyolojisi üzerinde belirgin etkiler bırakmıştır.

İlk dönem Türk sosyolojisindeki yöntem tartışmaları Durkheim ve onun takipçisi Gökalp’in “teorik” (spekülatif) tabir edilen sosyolojisi ile Le Play ve onun takipçisi konumundaki Prens Sabahattin’in “deneysel” olduğu ileri sürülen sosyolojisine ilişkin kavramlar etrafında sürdürülmüştür. Bir başka deyişle, Durkheim-Gökalp çizgisi geçmişe, tarihe yönelirken, Le Play-Prens Sabahattin çizgisi monografilere ve anketlere, yani şimdiye önem vermiştir. Bu ekollerin bilgiyi elde etmede kullandıkları teknikler farklı olsa da pozitivist karakterde ortak oldukları görülmektedir (Bulut, 2005:96).

Gökalp, başta Durkheim olmak üzere Batılı sosyologların görüşlerinden hareketle geliştirdiği sosyolojik anlayışını Türk toplumunun sorunlarını çözmede kullanmaya girişen ilk kişidir. Onun Darülfünunda yürüttüğü akademik çalışmaları Türk sosyolojisinin bilimsel temelde ilk çabaları olarak kabul edilir. Bu bakımdan sosyolojiyle bilimsel boyutta ilgilenen her Türk sosyoloğunun düşüncelerinde Gökalp etkisi görülür (Bulut, 2005: 91). Benzer şekilde büyük ölçüde Le Play’in görüşlerinden etkilenen Prens Sabahattin’in sosyolojik

ilkelerden hareketle “Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?” başlığı altında bir takım çözüm önerileri geliştirmesi de Türk sosyolojisi için ilk bilimsel çabalardan kabul edilmektedir.

İlk dönemde bu kurucu iki ismin sosyolojide takip ettiği batılı sosyologlar ile onların düşünce ve yöntemleri etrafındaki tartışmaların, sonraki yıllarda Türk sosyolojisinin istikametinin temel dayanak noktasını oluşturduğu söylenebilir. Kurucu isimler etrafında sürdürülen tartışmalarla iki farklı siyaset yapma biçiminin temelleri kurulmuştur. Böylece Türk sosyolojisinin daha kuruluş aşamasında kurucu isimler etrafında tartışılan temel konuların, sonraki tartışmaların karakterinde ve sosyoloji anlayışlarının da şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Gökalp, Türkiye’de sosyolojinin kurucusu olarak benimsenmiş, Prens Sabahattin ise sosyolojik görüşleriyle her dönemde Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmayı başarmıştır. (Gurbetoğlu, 2019:35).

Başlangıçtan itibaren Türk sosyolojisi, daima devletin ihtiyaçlarına öncelik veren bir görüntü sergilemiştir. Bunun muhtemel nedenlerinden birisi de “devletin zeval bulması, milletin de yok olmasıdır” şeklindeki algıya dayanmaktadır. Osmanlı aydını, mevcut siyasal imkân ve araçları sonuna kadar kullanmak suretiyle ülkenin geleceğine ilişkin çözüm önerilerini hayata geçirmenin uğraşını vermiştir. Bu nedenlerle sosyoloji bilimi de Osmanlı’da “siyaset” kurumuyla daima yakın ilişki içinde olmuştur (Bulut, 2005:94).

İlk dönem Batıyı anlamaya dönük sosyolojik çalışmalarda “aktarmacı” bir tutum belirgindir. Bu bakımdan Batıya bağımlı olarak şekillenmeyle başlayan süreç, bir asrı aşan tarihi içinde bu bağımlı ve aktarmacı yapısını büyük ölçüde sürdürmüştür (Kaçmazoğlu, 2015:39). Avrupa’da olduğu gibi endüstriyel devrimini gerçekleştirmiş, kurumlarını oturtmuş modern bir devlet kurma Osmanlı aydınlarının ortak hayaliydi. Ancak hangi Avrupa devleti modelinin benimsenmesi gerektiğine ilişkin tercihler farklılaşmaktaydı. Ülkenin sorunlarına yerel şartlarda çözüm önerileri geliştirmeye yönelik ilk hassasiyetler yerini gittikçe taklit eğilimlerine terk etmeye yüz tutmuştu. Bu konuda “modern sanayi toplumunun bilimi” şeklinde tanımlanan sosyolojiye ilişkin Avrupalı sosyologların düşünceleri, Osmanlı Türk aydını için kutsal metinler gibi kabul görmekteydi (Bulut, 2005:95). Zamanla bu yaklaşım, batılı düşünürlerin “modern toplum” hakkındaki düşünce ve çözümlerinin doğrudan aktarılmasının tercih edilmesine yol açtı.

Batı’daki olumlu gelişmelere karşın Osmanlı’da işlerin iyi gitmeyişi yüzünden geri kalındığı genel bir kabuldür. Batılı, sağladığı gelişmeleri ilim ve fende başarılarıyla elde etmişti. Somut maddi gelişmeler bunun en görünür kanıtlarıydı. Osmanlı’da yaşanan sıkıntılar ve gerilemenin temelinde de “ulüm ve fünün” diye tabir edilen bilim ve fen konularındaki eksikliklerin bulunduğu inanılmaktaydı. Başlangıçta temel sorunun; “eski nizamın bozulması”, “batıdaki teknik gelişme ve yeniliklerin zamanında ve iyi takip edilemeyişi” olduğu düşünülmekteydi. Eksikliğin giderilmesiyle ve yapılacak bazı teknik düzenlemelerle yaşanan sıkıntıların aşılabileceğine inanılmaktaydı (Gurbetoğlu, 2019:28). Özellikle II. Mahmut’un Yeniçeri ocağını ortadan kaldırmasıyla başlayan süreçte başta hukuk ve eğitim olmak üzere bir dizi reformlar silsilesi hayata geçirildi. Bu süreçte açılan Batı tarzı eğitim kurumlarında (askeri okullarda) Batı’nın pozitivist fikirleriyle yoğrulmuş yeni bir aydın ve bürokrat tipi yetişti (Hanioğlu, 1985:33). Bu yeni tip aydının sıklıkla kullandığı “terakki” kavramı kitleleri büyüleyici bir anlama dönüştü.

Tanzimat sonrası bu aydın ve bürokratlar eliyle Batılılaşmaya dönük reformların görünür bir devlet politikası haline geldiği söylenebilir. Bu yıllara kadar yaşanan gelişmeleri “Osmanlı’da sosyolojinin kuluçka dönemi” olarak nitelendirmek mümkündür. Özellikle Meşrutiyetin hemen öncesinde sorunun daha derinlerde olduğuna ilişkin tespitler yapılmış, soruna bilimsel çareler arayışı dönemine geçilmiş oldu. Bu arayış Osmanlı aydınlarını, Batıdaki sosyolojik ekoller arasından seçim yapmaya, amaca en uygun gördükleri ekol ve sosyologları takip etmeye sevk etti. Dönemin önemli simalarından Ahmet Rıza’nın düşünce olarak Comte’u benimsemesi, Ahmet Şuayp’ın Spencer’in görüşlerini önemsemesi, Prens Sabahattin’in Le Play’ı takip etmesi, Ziya Gökalp’in düşünce ve görüşlerini Durkheim’in sosyolojik görüşlerine dayalı açıklaması bunun görünümüdür. (Gurbetoğlu, 2019:29-30).

Osmanlı aydınlarının takip ettiği bu sosyologlardan Durkheim ve Le Play, görüşleriyle Osmanlı sosyolojisinin oluşumunda etkili olmuştur. Böylece Durkheim tarafından temsil edilen ve başta Fransa olmak üzere kıta Avrupa’sında yaygın olan kuramsal sosyoloji ile Le Play tarafından temsil edilen ve Anglo-Sakson ülkelerinde ağırlık kazanan uygulamalı sosyoloji Türk sosyolojisinin temellerinin kurulmasında etkili olmuştur. Bunlardan ilkinin görüşleri Gökalp, diğerinin görüşleri Prens Sabahattin tarafından Türkiye’ye taşınmış ve bu iki ekol uzun yıllar Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmuştur. Sonraki dönemlerde farklı ekoller de Türk sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

5.1. Türk Sosyolojisinin Gelişim Dönemleri

Türk sosyolojisinin geçirdiği evreler dünyada sosyolojik anlamda yaşanan gelişmelerden bağımsız değildir. Comte tarafından doğa bilimleri esas alınarak temelleri kurulan sosyoloji, süreç içerisinde daha çok beşerî bilimlerle benzeşti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyoloji, beşerî bilimlerden daha çok doğa bilimine yönelik bir değişim gösterdi. Bu yönelimin özü, sosyal ilişkileri belirleyip yorumlamada deneysel verilere dayalı nicel yaklaşımın önem kazanmasıdır. 1950’lerden itibaren yapısallık ve işlevsellik boyutlarının önem kazanması, felsefe, psikoloji, bilim tarihi, antropoloji, iktisat gibi toplum bilimlerinde geniş çaplı etkiler bırakmıştı. Böylece toplum ve kültürün incelenmesinde Marksist varsayımları da içeren yapısalcı yaklaşımın ilkeleri genel kabul görmeye başladı. Kapitalist üretim tarzı, çevre felaketlerine neden olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Toplumun geleceği için çevre ve doğanın korunmasının önemine dikkat çekilmeye başladı. Aynı dönemde, kapitalizmin doğuşu ve yükselişi, teknolojinin gelişimi, sosyal tabakalardaki değişimler, sosyal devrimlerin neden ve sonuçlarıyla birlikte devlet felsefesini de içeren tarihsel sosyoloji çalışmalarının tekrar önem kazandığı görülür.

Türk sosyolojisi, bir asrı aşan tarihi içerisinde, genellikle, dışa bağımlı olarak gelişme göstermiştir. Sosyoloji çalışmaları, içeride gerçekleşen siyasal kırılmalar yanında büyük devletlerce şekillendirilen uluslararası ilişkilerin yol açtığı değişimlerden de doğrudan etkilenmiştir. Bu durum sosyoloji anlayışlarında değişimler meydana getirmiş, zaman zaman bazı konular öne çıkarken, bazıları arka plana düşmüştür (Kaçmazoğlu, 2015:39). Diğer yandan, gelişim sürecinde hem bölüm hem de sosyolog sayısının hızla artması, Türk sosyolojisini giderek kökleştirmiş, çeşitlendirip zenginleştirmiştir. Farklı düşünceler bulunmakla birlikte Gökalp’in öncülüğünde 1914’te Darülfünun’da “İçtimaiyat Kürsüsü” adıyla açılan sosyoloji bölümü Türk sosyolojisinin miladı kabul edilir. Sosyoloji bilimi adına Durkheim’in Sorborne Üniversitesi’ndeki kürsüsünden bir yıl sonra (Şahin, 2017:12) kurulan bu kürsü dünyada ikinci olma özelliğine sahiptir (Şan, 2008: 653).

Türk sosyolojisine ilişkin derinlemesine çalışmalar yeterli düzeyde olmadığından Türk sosyolojisinin gelişim dönemlerini belirlemede birtakım zorluklar bulunmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında ilgisizlik, Türk sosyologlarına ilişkin monografik çalışmaların sınırlı sayıda olması, arşiv ve kütüphane çalışmalarındaki yetersizlikler, harf inkılabı öncesi eserlerin günümüz alfabesine aktarılıp araştırmacıların hizmetine sunulmamış olması gibi gerekçeler gösterilmektedir (Köktürk, 2013:53). Süreç içinde yaşanan gelişmeleri, belli bazı özellikler açısından dönemlere ayırmak mümkündür. Belki de Türk sosyolojisinin gelişim sürecini doğru anlama adına böyle bir ayırma ihtiyaç vardır. Her biri ayırıcı bazı özelliklere sahip olsa da bu dönemler kendi içerisinde kısmen bir bütünlüğe sahiptir. Köktürk (2013:54) tüm zorluklarına rağmen Türk sosyolojisi için dönemsel ayırım yapılabileceğini belirtir. Onun açıklamalarından Türkiye’de sosyolojinin gelişim dönemleri konusunda “Folklorik Dönem”, “Kuruluş Dönemi”, “Kurumlaşma Dönemi”, “Uygulamalı Dönem”, “Yaygınlaşma Dönemi” gibi dönemsel ayırma gidilebilir.

Folklorik Dönem: Sosyolojinin 19. yüzyılda doğuşuyla eş zamanlı olarak Türkiye’ye gelişi söz konusu olsa da sosyal sorunlarla ilgili tartışma ve öneriler çok eski dönemlere kadar uzanır. Farabi, Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacıp gibi düşünürler kendi dönemlerinde toplumsal sorunlara ilişkin görüş ve önerileriyle Türk sosyolojisinin öncüleri kabul edilir. Aynı şekilde, özellikle 16.yüzyıl ve sonrası dönemin sosyo-ekonomik siyasal ve

kültürel durumunu yansıtan *Siyasetnamecilik* ve *Vakanüvistik* de Türkiye’de sosyolojik bilgi birikimine öncü rolüyle katkılar sunmuştur (Köktürk, 2013:54). Tanzimat ve Meşrutiyet sürecinde ülkenin kurtuluşuna yönelik çözüm önerileri de Türk sosyolojisinin hazırlık çabalarında önemli bir kesiti oluşturur. Türk sosyolojisinin kuruluş yıllarına kadar devam eden ve bir anlamda hazırlık dönemi olarak kabul edilen bu döneme “Folklorik dönem” adı verilmektedir (Köktürk, 2013:54).

Kuruluş Dönemi (1914-1950): Batı’da ortaya çıkan sosyolojinin yaklaşık eş zamanlı olarak Türkiye’de kurulması çabalarını ifade eder. 1900’lü yılların başında Türkiye’nin toplumsal yapısına “İslamcılık”, “Türkçülük” ve “Batıcılık” gibi üç farklı düşünce sisteminin egemen olduğu görülür. Bunlardan İslamcılar ve Türkçüler, eklektik bir anlayışı benimsemiş, Batı’dan yalnız bilimsel metot ve teknolojinin alınmasını savunmuşlardı. Buna mukabil Batıcılar Batı’nın kültürüyle birlikte bir bütün halinde alınması taraftarıydı (Köktürk, 2013:54). Böylece Batıcılık, farklılıklar görölse de ülkedeki düşünce akımlarının hepsinin ortak talebiydi. Bu genel eğilime bağlı olarak Batı düşüncesinin, çeşitli boyutlarıyla ithal edilmesi süreci hızlanmış, bu süreçte sosyoloji bilim dalı olarak Türkiye’de yer tutmaya başlamıştır. Böylece teknik alanda başlayan Batı bilim ve düşüncesinin kökleşmesi çabaları, toplum bilimleriyle bütünleşmiştir (Köktürk, 2013:54). Darülfünun bünyesinde kurulan kürsüyle sosyoloji bu dönemde akademik bir zemine kavuştu. Böylece Gökalp’in, ülkeyi yıkılmaktan kurtarmada önemsedığı milliyetçik düşüncesi resmîyette temsil imkânı buldu. Yine aynı gerekçelerle, Gökalp’in düşüncesinden farklı olarak “ademi merkezîyetçi” fikirlerle “mikro milliyetçi” fikirleriyle bilinen Prens Sabahattin’in görüşleri de Türk sosyolojisi için alternatif bir kulvar oluşturmıştı (Kaçmazoğlu, 2015:40). Sosyoloji, 1923-1940 arası daha çok ülkenin iç şartlarına bağlı olarak gelişmiştir. Türk toplumu Cumhuriyet’in ilkeleri doğrultusunda modernleşme çabalarıyla yeniden yapılanırken, sosyoloji de bu sürece vatandaşlık bilinci inşasına katkıda bulundu. Üniversite Reformu’nun gerçekleştiği 1930’lu yıllar Türk sosyolojisinin bir geçiş dönemi olduğu kabul edilir. Kessler, Fındıkoğlu ve Ülken gibi isimlerle farklı sosyoloji anlayışlarının gündeme gelmesi Türk sosyolojisi adına önemli gelişmelerdendir. 1940’lı yılların ilk yarısı sosyoloji adına bir canlılık dönemidir. İstanbul ve Ankara’da sosyoloji kürsülerinin kurulması, dergilerde kuramsal ve uygulamalı çeşitli sosyolojik çalışmaların yayınlanması, üniversite dışında sosyoloji ağırlıklı dergilerin çıkarılması bu canlılığın görünümleridir. Bu yıllarda Türk sosyolojisinin soyut ve felsefi ağırlıklı özellikleri değişmeye başlamıştır. Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav gibi ABD’de yetişmiş bir grup genç bilim insanı Ankara Üniversitesi DTCTF’deki çalışmalarıyla öne çıkmıştır (Kasapoğlu 1991:32). Dönemin önemli diğer sosyologları Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu’dur (Kaçmazoğlu, 2015:42). Bu dönemde özellikle Ülken’in çabalarıyla İstanbul sosyoloji kürsüsünün yeniden canlanması, Fındıkoğlu’nun gerek teori ve metodoloji ve gerekse uygulamalı sosyoloji alanlarında çalışmaları önemli bir yere sahiptir (Çelebi 1991:37). Bu dönemde Alman Kessler’in öğrencileri aracılığıyla Türk sosyolojisi üzerinde etkisi belirgindir. Sosyolojideki bu canlanmayla birlikte, köy sosyolojisi başta olmak üzere, kentleşme, kalkınma, toplumsal değişme konularında ayrıntılı çalışmalar yapılmaya başlamıştır (Kaçmazoğlu, 2015:42). İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş şartlarının zorlayıcı etkisiyle Türkiye’de yeniden çok partili siyasal hayata dönüş yapıldı. Bu yeni süreçte bazı sosyologların çalışma imkanları kısıtlandığı için sosyoloji alanındaki bilimsel verimlilikte düşüş yaşanmıştır. Başlangıçta Fransız etkisinde gelişen Türk sosyolojisi İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren önemli ölçüde Amerikan sosyolojisine yönelmiş, Marksizm’e yönelim de ivme kazanmıştır. Türk sosyolojisi kurumsal yapılanmasını da büyük ölçüde bu dönemde tamamlamıştır.

Uygulama Dönemi (1950-1980): 1940’lı yılların ortasında Ankara DTCTF’de tasfiye ile başlayan durgunluk dönemi 1960’lara kadar iniş çıkışlarla devam etmiştir. Bu durgunlukta dış siyasal gelişmeler ve bunların içerideki yansımalarının önemli etkisi bulunduğu gibi sosyologların kendi tutumlarının da etkisi olduğu söylenebilir. İki kutuplu dünyada

Türkiye’nin iki blok arasında bir yer arayışı iç siyaseti de etkilemişti. Çok partili siyasal hayata yeniden dönüş, farklı düşüncelerin gündeme gelmesine vasat hazırlamışsa da aşırı görülen düşüncelerle mücadele adına yapılan müdahalelerden sosyoloji de olumsuz etkilendi. Ankara ekolünün üniversiteden tasfiye edilmesi doğurduğu hayal kırıklığı, İstanbul ekolünün bu süreçte yaşadığı siyasal ve düşünsel dönüşüm, 1950’lerde sosyolojik çalışmalarda durgunluğun sebepleri arasında gösterilmektedir. Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası Türk fikir hayatında ve sosyolojide yeni bir dönemdir. Türk sosyolojisinde metodolojiye yönelik değerlendirmeler bu dönemde ağırlık kazanmış, uygulamalı sosyoloji çalışmalarında canlılık yaşanmıştır. DPT bu dönemde kurulmuş, toplumu anlama ve yönlendirmede ihtiyaç duyulan bilgilerin toplanması amacıyla oluşturulan kurumsal yapılanmalar sosyolojinin öneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur. ABD’de eğitim görmüş birçok sosyolog 1970’lerde Türkiye’de çeşitli alan araştırmaları yapmışlardır. Bu meyanda Amerikan sosyolojisinin etkileri Şerif Mardin’in köye yönelik çalışmalarında belirgin olarak görülür (Kasapoğlu 1991:33). Türk sosyolojisi ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal şartların etkisi altında gelişmekteydi. 1970 sonrası, 1980 askeri darbe dönemine kadar Türk düşünce hayatına ve sosyolojiye yönelik tutum ve uygulamalarda ideolojik tercihlerin baskın olduğu görülür. Marksist düşünce bu dönemde Türk sosyolojisinde derin etkilere sahipti. Bu dönemde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne ilave olarak Hacettepe’de Nihat Nirun başkanlığında kurulan sosyoloji lisans programı, alanda yeni bir soluk olmuştur. Böylece lisans düzeyinde eğitim yapan sosyoloji bölümü sayısı ikiye yükselmişti. Ayrıca sosyolojinin ODTÜ, Ege ve Sakarya Üniversiteleri’nde sosyal bilim çatısı altında yer edinme çabaları sosyoloji adına dönemin olumlu gelişmeleridir.

Kurumsallaşma (Yerleşme) Dönemi (1980-2000): Bu dönemde, neo-liberal rüzgârla birlikte merkezi ve müdahaleci politikalar güç kaybına uğradı. Ekonomik sıkıntıları aşmada başvurulan çareler, üretim-tüketim ilişkilerini ve toplumsal alışkanlıkları değiştirdi. Sosyal bilimlerde tümelci yaklaşımlar, toplum mühendisliği çabaları, pozitivist düşünceler eleştirel bir tutumla değerlendirildi. Disiplinler arası bir anlayış temelinde yerel ve tikelci bilim yaklaşımı egemen olmaya başladı. Bu süreçte üniversitelerde açılan sosyoloji bölümü sayısının 25, toplam bölüm sayısının ise 27’yi bulduğu ve sosyolojinin akademi içinde kurumsallaşma anlamında güçlü bir adım attığı söylenebilir (Parin, Demirci, 2014:376).

Yaygınlaşma Dönemi (2000 Sonrası): Bu dönemde, gittikçe artan üniversite sayısına bağlı olarak sosyoloji bölümleri süratle çoğalarak ülkenin her tarafına yayıldı. YÖK sitesindeki istatistik verilere göre 2019 yılı itibariyle üniversitelerde toplam sosyoloji bölüm sayısı 117’dir. Bunların 93’ü devlet üniversiteleri bünyesinde yer almaktadır. Yine aynı istatistikte belirtildiği üzere bu bölümlerdeki öğrenci sayısı ikiyüz bin civarındadır. Sosyoloji yüksek lisansı yapan öğrenci sayısı 7500 civarındadır. Doktora yapanların sayısı yaklaşık iki bin civarındadır. Aynı kaynakta bu bölümlerde görev yapan öğretim elemanı sayısı; 173 Profesör, 134 Doçent, 394 Dr. Öğretim Üyesi, 25 Öğretim Görevlisi ve 321 Araştırma Görevlisi olmak üzere toplam 1047’dir. Bu sayısal verilerden anlaşılacağı üzere üniversitelerde lisans ve lisans üstü programlarda önemli sayısal artışlar olmuştur. Öğrenci sayısına göre mevcut öğretim elemanı sayılarının farklı dağılım gösterdiği, durumun eski ve köklü üniversitelerin lehinde söylenebilir.

Üniversitelerin çoğalmasıyla hemen her ilde sosyoloji bölümünün açılması, geniş bir öğrenci kitlesinin sosyolojiye yönelmesine imkan sağladı. Açılan bölümlerin kadro ihtiyacı da sosyolojinin akademik anlamda gittikçe artan oranda ilgi görmesine vesile oldu. Bununla birlikte ekonomik faktörlerin etkisiyle sosyoloji bölümlerine öğrenci ilgisi gün geçtikçe azalmaktadır. Bu ilgi azalması, her geçen gün bu alanda niceliğin yanında niteliğin de olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

5.2. Türk Sosyolojisinde Ekoller

Batı’da başlıca sosyoloji ekolleri, “Biyoloji”, “Psiko-Sosyoloji”, “Sosyolojizm”, “Science Sociale” gibi çeşitli adlarla ortaya çıkmıştı. Bu ekollerin Osmanlı aydını üzerinde

muhtelif etkileri olmuştur. Ancak bunlardan “Sosyolojizm” (İçtimaiyat) ve “Science Sociale” (Sosyal Bilim) diğerlerine oranla daha kalıcı etkiler bırakmıştır (Kaçmazoğlu, 2015:41). Türk sosyolojisi kuruluş yıllarından itibaren Durkheim etkisinde Gökalp’in görüşleri etrafında şekillenmiş olan “Sosyolojizm” ekolü ile Le Play’le başlatılan ve Prens Sabahattin’in düşünce kaynaklarını oluşturan “Sosyal Bilim” ekolü tarafından temsil edilen iki ana kulvarda gelişmeye başladı. Bu ekoller başlangıçtan itibaren, yöntemleri, sistemleri, düşünce yapıları bakımından sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, siyasal alanda da birbirlerine rakip olmuşlardır. Bunların dışında diğer sosyoloji ekollerinin Türk toplumunda kalıcı bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte 1930’lu yıllardan itibaren Weber etkisinde gelişen sosyolojik anlayışlar ile 1940’lı yıllarda belirginleşen Marksist sosyoloji anlayışı da Türk sosyolojisine yeni açılımlar getirmiştir. Sosyolojinin başlangıçtan itibaren yüklendiği “içtimai tabiplik” görevi, daha başlangıçta bu bilimi siyasetle iç içe ülke gündemine yerleştirmiş ve böylece siyaset Türk sosyolojisinin belirgin özelliklerinden birini oluşturmuştur (Gurbetoğlu, 2019:38).

Comte ve Durkheim’in görüşleri etkisinde Gökalp’in görüşleri etrafında şekillenmiş olan “Sosyolojizm” ekolü Türk sosyolojisinde ilk olma özelliğine sahiptir. Gökalp, 1917’de Darülfünun Edebiyat fakültesinde “İçtimaiyat Darülmesai”ni kurmuş ve “İçtimaiyat” dergisinin çıkarılmasına öncülük etmişti. Gökalp ve öğrencileri bu çabalarla Türkiye’de politikayla bütünleşik ve daha çok teoriye dayalı bir sosyoloji yerleştirdiler. Bunu, Fransa’da “Sosyolojizm” adıyla bilinen ekolün “Türkleştirilmiş bir Durkheim çizgisi” şeklinde adlandıranlar olmuştur (Çelebi, 2001:40).

Le Play’le başlatılan “Sosyal Bilim” ekolü, Prens Sabahaddin’in düşüncesinin temelini oluşturur. Bu akım Türk sosyolojisinin başlangıçtaki iki ana ekolünden ikincisidir. Ancak Prens Sabahattin’in merkezi siyasete muhalif tavırları nedeniyle “Sosyal Bilim” ekolü “Sosyolojizm” kadar etkili olamamıştır. Prens Sabahattin sonrası ekol belli bazı isimler tarafından devam ettirilmiştir. Sosyolojinin İstanbul Üniversitesi bünyesinde Gökalp ekolü olarak kökleşmesi sürecinde 1918’de Prens Sabahattin’in önemli takipçilerinden Mehmet Ali Sevük “Meslek-i İçtimai” adıyla bir dernek kurmuş ve aynı adla bir dergi çıkarmıştır. “Sosyal Bilim” ekolünün çizgisindeki bu dergide Gökalp ekolünden farklı olarak sosyolojik monografiler teşvik edilmiş ve sosyoloji bir meslek olarak tanımlanmıştır (Çelebi, 2001:40-41). Dolayısıyla o dönem üniversite çatısı altında yer bulamayan “Sosyal Bilim” ekolü üniversite dışında örgütlenerek varlığını sürdürmeye çalışmıştır.

Türk sosyolojisine kuruluşundan itibaren üniversite çatısı altında yer bulan Gökalp’in “sosyolojizm” ekolünün 1940’lara kadar etkisi belirgindir. Bu süreçte Prens Sabahattin’in temsil ettiği “sosyal bilim” ekolü üniversite dışında silik bir şekilde varlığını sürdürmüştür. 1933 üniversite reformu sürecinde Darülfünunla birlikte sosyoloji bölümü de kapandığı için Türk sosyolojisi kurumlaşma sürecinde kesintiye uğramıştır. Bu yıllar Türk sosyolojisinin fetret dönemi olarak nitelendirilir. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi’nin kurulması Türk sosyolojisi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Yeni üniversite bünyesinde sosyoloji bölümü kurulmadığı için Darülfünun sosyoloji bölümü öğretim üyeleri çalışmalarını uzun süre Edebiyat fakültesi çatısı altında sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla Gökalp çizgisindeki sosyolojizm ekolü, sosyoloji bölümü yeniden kuruluncaya kadar pek etkin olamamıştır. Bununla birlikte üniversitenin kuruluşu sürecinde Türkiye’ye gelen Alman sosyologların etkisiyle Türk sosyolojisi adeta yeniden kurulmuş, daha çok Max Weber çizgisine yakın duran yeni bir sosyoloji anlayışı gelişmiştir. Alman sosyologlar ile onlarla yakın ilişki içinde olan Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi akademisyenlerin bu yeni anlayışın etkili olmasında önemli katkıları olmuştur. Edebiyat Fakültesi felsefe kürsüsünde görev yapan bu bilim adamları mezkûr kürsüye önemli katkılar sunmuşlar ancak yeniden kurulan sosyoloji kürsüsü üzerinde etkileri olmamıştır (Çelebi,2008:683). Bunlardan sosyoloji kökenliler 1936’da İktisat Fakültesine geçip orada Weber çizgisinde tarih ve kültür temelli sosyolojik çalışmalar yürütmüşlerdir

(Çelebi,2008:683). Bunların öğretisi bir yandan Prens Sabahattin çizgisini andıran “bilim” temelli sosyoloji ile benzeşirken diğer yandan toplum merkezli politikaları da içermekteydi.

İktisat Fakültesindeki bu gelişme, Edebiyat Fakültesi bünyesinde sürdürülen Gökalp-Durkheim çizgisindeki sosyolojiden oldukça farklıydı. İktisat Fakültesi bünyesinde yürütülen bu çalışmalar sayesinde, sosyolog olmadığı halde toplumla ve toplum bilimiyle uğraşan bir akademisyen kitlesi oluştu. Bunlar daha sonra Türk Sosyal Bilimler Derneği etrafında toplanarak daha sistemli çalışmalar yürütmüşlerdir. İktisat Fakültesi’nde “bilim” merkezli çizginin takipçisi Sabri Ülgener, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ndeki sürdürücüsü de Şerif Mardin olmuştur. Bu akım daha sonra Baykan Sezer çizgisinde devam etmiştir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da “politika” yönelimli ve “toplum” temelli sosyolojinin tipik temsilcisi kabul edilmektedir (Çelebi, 2001:41-42). Böylece aynı bilimsel çatı altında iki farklı ekol bir araya gelmiştir. Bu yeni ekol ağırlıklı olarak Gökalp çizgisinde olsa da bünyesinde Prens Sabahattin çizgisini ve Alman sosyoloji anlayışını da barındırmıştır. Bu süreçte “sosyolojizm ekolü” mevcut şartlara göre yeniden şekillenirken “sosyal bilim ekolü” de akademik çatı altında temsil imkanına kavuştu. Aynı zamanda Alman bilim adamları etkisiyle Max Weber çizgisi de temsil imkanı buldu. Böylece İstanbul Üniversitesi bünyesinde biri idea yönelimli, diğeri Weber çizgisindeki Alman bilim adamlarını da içeren “bilim” yönelimli iki ekol yan yana gelişmeye başladı. İstanbul Üniversitesi çatısı altında yeniden organize olan bu iki ekol Türk sosyolojisinde “İstanbul Ekolü” olarak isimlendirilmiştir.

Türk sosyolojisinde etkin olan ekollerden biri de 1940’lı yılların başında Behice Boran, Niyazi Berkes gibi Amerika’da yetişmiş sosyologların Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi sosyoloji kürsüsünde yürüttükleri deneysel çalışmalarla ortaya çıkmış olan harekettir (Çelebi,2008:684). Marksizm’le karışık Amerikan sosyolojisi patentli bir sosyal bilim hareketi olarak nitelendirilen bu ekol Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarında “Ankara ekolü” olarak isimlendirilir (Kaçmazoğlu 1999:49). Bu hareket 1940’lı yılların ortalarında kısa sürede Ankara Üniversitesi’nden tasfiye edilmiştir. Ancak tasfiye hareketi, bu ekolün sonu değildir. 1950 sonrası yıllarda yürütülen akademik ve diğer çalışmalarla Türk sosyolojisinin kimlik arayışı çabaları devam etmiştir. Dünyada yükselen Marksist ideolojinin de katkısıyla ekolün 80’li yıllara kadar Türk sosyolojisi üzerinde derin etkileri olmuştur. 1980’li yıllara kadar iktisat ve siyaset temelli temalarla etkin olan Marksist söylem bu yıllardan itibaren eski cazibesini yitirmiştir. Bu tarihten sonra sosyoloji tarihsellikten, gelişme, kalkınma, eşitlik, refah, gelir dağılımı gibi toplumsal yapı analizlerinden kopmuş, küreselleşme, demokrasi, özgürlükler, sivilleşme, çok kültürlülük, yerelleşme gibi güncel sorunlara yönelmiştir. Türk sosyolojisinde görülen bu değişim, dünyada yaşanan gelişmelerle de yakından alakalıdır (Özcan, 2009:229).

5.3. Türkiye’de Sosyolojinin Kurumsallaşması

Türkiye’de sosyolojinin gelişimi, belirli alanlarda yaşanan kurumsallaşma ile kendini gösterir. Kurumsallaşma anlamında ilk akla gelenler kitaplar ve süreli yayınlardır. Sosyoloji alanında telif ve tercüme eserlerle, Türk toplumunun sosyolojik problemlerine ilişkin yapılan alan araştırmaları, Türk sosyolojisinin kurumsallaşması adına önemli gelişmelerdendir. Toplumsal sorunlarla ilgili araştırmaların geniş kitlelere ulaştırılmasında ve çözüm önerilerine ilişkin tartışmalara halkın katılımının sağlanmasında en önemli araçlardan olan süreli yayınlarda sağlanan gelişmeler de sosyolojinin kurumsallaşmasında önemli göstergelerdendir. Bir başka gösterge de üniversitelerdeki akademik çalışmaları koordine edecek sosyoloji bölümlerinin gelişip yaygınlaşmasıdır. Sivil toplum örgütlenmesi anlamında dernekleşme ve sosyoloji bölümü mezunlarında gelişen meslek bilinci gibi unsurlar Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşmasının göstergeleridir.

a. Kitaplar: Sosyolojinin Türk entelektüel ve siyasi hayatına çeviri yoluyla girdiği söylenebilir. Türkiye’de başlığında “sosyoloji” yazan ilk kitap, 1912 (1328)’de İstanbul’da

Mustafa Suphi (1912) tarafından Fransızca’dan “İlm-i İctimai Nedir?”² adıyla Türkçe’ye yapılmış bir çeviridir (Özdemir, 2013:54). Bir diğer kitap, Mehmed İzzet (1927) tarafından “Yeni İctimaiyat Dersleri”³ adıyla yayımlandı. Türkçe’deki ilk sosyoloji ders kitabı ise Ziya Gökalp’in Darülfünun Edebiyat şubesinde verdiği derslerin metninden oluşan ve 1913 (1329)’te İstanbul’da basılan “İlm-i İctimai” adlı 64 sayfalık bir kitaptır. (Özdemir, 2013:55).

Birinci Dünya Savaşı ve Millî mücadele yılları tüm bilimsel alanlarda olduğu gibi sosyolojik çalışmalarda da duraklamaya neden olmuştur. Cumhuriyetle birlikte sosyolojiye ilgi, kaldığı yerden devam etmiştir. Hilmi Ziya Ülken (1924)’in Gaston Richard’dan tercüme ettiği “İctimaiyat Hakkında İbtidai Malumat” adlı eser bu ilginin devamına örnektir. Millî Eğitim Bakanlığı’nın 1926 yılından itibaren liselerde sosyoloji dersinin okutulması kararı bu ilginin bir başka ifadesidir. Talim Terbiye Kurulu’nun 25.4.1927 tarihli kararıyla Bonafos tarafından yazılmış fakat içeriği Necmettin Sadak (1927) tarafından Türkiye’ye uyarlanmış “İctimaiyat”⁴ adlı kitap liselerde okutulmaya başlamıştır. Bir diğer kitap, İbrahim Memduh (1927) adlı bir öğretmen tarafından Rene Worms’tan “İctimaiyat” adıyla tercüme edilmiş, “İlk ve orta tedrisat muallimlerine sosyoloji hakkında umumi bir fikir verilmek için lisanımıza nakledilmiş yeni, küçük bir eserdir” notuyla yayımlanmıştır. Yine Ali Kami (1927)’nin “İctimaiyat” adıyla hazırladığı ve kapağındaki ifadede, liselerin son sınıfında okutulmak üzere hazırlandığı anlaşılan eser bu alanda ilklerden biridir. Liselerde okutulan bir diğer kitap da Kazım Nami Duru (1936) tarafından “Sosyolojinin Unsurları” adıyla çevrilen eserdir. Yine Talim Terbiye Kurulu’ndan 1943 yılında onay alan ve 1944 yılında yayımlanan “Toplumbilim” adlı kitap doğrudan Necmettin Sadak’ın telifidir. Bu yıllardan sonra okullarda okutulan çeşitli sosyoloji kitaplarının telif eserler olduğu görülmektedir.

b. Dergiler: Kitaplar daha çok ilgili alanın yerleşik, genel kabul görmüş bilgilerini içerir. Dergiler ise kitaplara göre daha güncel, daha yeni bilgiler sunan makaleler ihtiva ettiği gibi, aynı konuyu farklı açılardan değerlendiren, çeşitli boyutlarıyla tartışmaya açan, yeni düşünceleri dolaşıma sokan süreli yayınlardır. Bu yayınlardaki makalelerde ifade edilen düşünceler okurları tarafından incelenir, değerlendirilir, eleştirilir, gerekirse yeni fikirlerle beslenir, geliştirilir. O nedenle dergiler, bilim dünyasının en canlı ortamlarıdır.

Sosyolojik düşüncenin Türk toplum hayatına dergiler yoluyla girdiği söylenebilir. Önceleri sosyolojik tahliller içeren makaleler başlıca “Meşveret”, “Servet-i Fünun”, “Fecr-i Atı” gibi dergilerde yayınlanmaktaydı (Özdemir, 2013:56). Süreç içerisinde sosyoloji ağırlıklı dergiler ortaya çıkmaya başladı. Bunların başında Rıza Tevfik ve arkadaşlarınınca 1908-1911 yılları arasında 27 sayı yayımlanmış olan “Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası” gelir. Adında sosyoloji (ictimaiye) kelimesi olan ilk dergi budur (Özdemir, 2013:56). Sosyoloji makalelerine yer veren önemli dergilerden birisi de Celal Sahir (1329) tarafından, Bilgi Cemiyeti’nin yayın organı olarak 1914’te İstanbul’da aylık periyotla yayımlanan “Bilgi Mecmuası”dır (Özdemir, 2013:56). Nisan-Eylül 1333 (1917) tarihleri arasında, Darülfünun bünyesinde Necmeddin Sadak tarafından yayınlanan “İctimaiyat Mecmuası”, bu alanda bir ilk olup halen İstanbul Üniversitesi bünyesinde “Sosyoloji Dergisi” adıyla yayın hayatına devam etmektedir (Özdemir, 2013:56). 1918’de Prens Sabahattin’in önemli takipçilerinden Mehmet Ali Sevük “Meslek-i İctimai” adıyla bir dernek kurmuş ve aynı adla 6 sayı devam edebilen bir dergi çıkarmıştır (Özden,2005:29). Yine 1927’de Hilmi

² Kapakta; “Hayat-ı ictimaiyenin safahat ve eşkal-i muhtelifesini teşrih eder” ifadesi yer almıştır.

³ Kitabın kapağında; “Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi’nin 2 Ağustos 1926 tarih ve 1081 numaralı emirnamesiyle birinci defa 3000 nüsha olarak basılmıştır” ifadesi yer almıştır. 1928 tarihli ikinci baskısında; “Muallim Mekteplerinde ve liselerin ikinci devre sınıfında okutturulmak üzere tertip olunmuştur” ifadesi mevcuttur.

⁴ Kapakta; “Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi’nin 21 Nisan 1927 tarih ve 4955 numaralı emirnamesiyle birinci defa 2050 nüsha olarak basılmıştır” ifadesi mevcuttur.

Ziya Ülken’in kurduğu Türk Felsefe Cemiyeti’nin yayın organı olarak Agah Sırrı tarafından aylık yayımlanan “*Felsefe ve İctimaiyat*”⁵ mecmuası alanın öncü dergilerindendir.

Sosyologlar, 1930’lu yıllardan itibaren kendi çabaları ile çıkardıkları dergilerde çalışmalarını yayınlamaya başlamışlardır. Bunlar arasında özellikle Z. F. Fındıkoğlu’nun “*İş Mecmuası*”, İ. H. Baltacıoğlu’nun “*Yeni Adam*” dergisi ve H. Z. Ülken’in “*İnsan*” mecmuası çok bilinenleridir (Kaçmazoğlu, 2015:41).

Günümüzde bazı üniversitelerin sosyoloji bölümlerince yayımlanan dergiler Türk sosyolojisinin akademik gelişimine katkılar sunmaktadır. Alanın önde gelen bir diğer süreli yayını, Sosyoloji Derneği tarafından 2002 yılından beri hakemli olarak yayımlanan “*Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*”dir. Özellikle bazı yayınevleri tarafından “*Toplum Bilim*”, “*Toplum*” gibi adlarla yayımlanan saygın dergiler de Türk sosyolojisine kendi kulvarından katkıda bulunmaktadır.

c. Sosyoloji Bölümleri ve Dersleri: Sosyoloji, bilim olarak Osmanlı’nın son zamanlarında doğmuş olsa da kuruluşu önemli ölçüde Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Türkiye’de ilk sosyoloji dersinin ne zaman ve kimin tarafından verildiği tartışmalıdır. Genel kabul, ilk sosyoloji dersinin 1911’de Selanik İttihat ve Terakki İdadi’sinde Ziya Gökalp tarafından verildiği şeklindedir (Kaçmazoğlu, 1991:1). Aynı dönemde (1910 veya 1912) Darülfünun Edebiyat şubesinde Ahmed Şuayb tarafından verilen sosyoloji dersinin bu konuda ilk olduğu da ileri sürülmüştür (Çelebi, 2001:40). İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü 1914 yılında Ziya Gökalp’in sosyoloji dersi vermesinden bir yıl sonra 1915’te kurulmuştur (Çelebi, 2001:40). 1915-1919 yılları arasında Ziya Gökalp, 1919 tarihinden itibaren Necmettin Sadak sosyoloji kürsüsünde bulunmuş ve dersler vermişlerdir.

Darülfünun bünyesinde kurulan bu ilk sosyoloji kürsüsü 1933 yıllarına kadar tek olma özelliğine sahiptir. Ancak 1933 üniversite reformu sonrası ayrı bir sosyoloji kürsüsü kurulmamış, Alman profesörlerin Türkiye’ye sığınması sürecinde önce Hukuk sonra İktisat Fakültesi bünyesinde oluşturulan İktisat ve İctimaiyat Enstitü’sünde geçici olarak sosyoloji profesörlüğü kadrosu açılmış ve bu kadrolara Gerhard Kessler ile Fındıkoğlu atanmıştı. Bu birim 1949 yılında da İctimaiyat Enstitüsü olarak anılmaya başlamıştır. Bu enstitü 1982’den sonra metodoloji ve sosyoloji araştırmaları merkezine dönüştürülmüştür.

İstanbul Üniversitesi, bünyesindeki çeşitli fakültelerde yürütülen sosyoloji çalışmalarla sosyoloji eğitiminin öncüsü konumundadır. Bunu Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümünde okutulan sosyoloji dersleri izlemiştir. 1939’da ilk sosyoloji dersleri Felsefe Bölümü içinde başlamış ve 1982’ye kadar böyle devam etmiştir. Böylece 1940-1960 arası 2 kürsü ve başka bölümlerde çalışan az sayıda sosyologla sosyoloji öğretimi sürdürülmüştü.

Üniversite reformu sonrasında bir müddet belirsizlik içinde sıkıntılı bir dönem geçirdikten sonra Felsefe Bölümünden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde bağımsız bir Sosyoloji Bölümü haline gelmiştir. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü (1964) ise doğrudan doğruya bağımsız bölüm olarak kurulan ilk sosyoloji bölümüdür. 1982’de YÖK’ün kurulması sonrasında, sosyoloji bölümlerinin sayısı artmış ve 1990’lı yılların başında bölüm sayısı 12’ye yükselmiştir (Kaçmazoğlu, 2015:39). Bu sayı 2019 itibarıyla (devlet-vakıf) 85 civarındadır. Türkiye’deki üniversitelerde sosyoloji bölümleri günümüzde Edebiyat, Fen-Edebiyat, İnsan ve Toplum gibi çeşitli fakülteler bünyesinde yer almaktadırlar.

d. Sosyoloji Dernekleri: Türk sosyolojisinin kurumsallaşmasında önemli adımlardan biri de dernekleşme faaliyetleridir. Türkiye’de sosyolojik çalışmaların başlangıçta farklı süreli yayınlarda yayımlandığı görülür. Bunu daha sistemli çalışmalar

⁵ **Agah Sırrı Levent** Felsefe ve İctimaiyat, İstanbul, Türk Felsefe Cemiyeti, Müessisi: Agâh Sırrı Levent, İstanbul: Matbaa-i Amedi; Matbaa-i Ebüzziya, Mayıs. 1927. Dergi üzerinde, “Ayda bir neşrolunur Türk Felsefe Cemiyeti’nin resmi organıdır” bilgisi yer almaktadır.

yapabilmek amacıyla dernekleşme süreci takip eder. Sosyolojik çalışmalara odaklı derneklerin Batı’daki örneklerinde olduğu gibi çalışmalarını kitlelere ulaştırmak amacıyla genellikle süreli yayınlara başvurdukları görülür. Prens Sabahattin’in yakın dostu ve üstadı E. Demolins de sosyolojik görüşlerini bir dergi ve aynı adlı bir cemiyet etrafında örgütlenerek geliştirmişti (Özden, 2005:34). Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarının da benzer bir yol izlediği görülür.

Türk sosyolojisinin kuruluş yıllarından itibaren araştırmalar yapmak amacıyla çeşitli dernekler kurulmuştur. Bunlardan bir kısmı doğrudan sosyolojik çalışmaları hedefleyen dernekler olduğu gibi bir kısmı da çalışmalarında sosyolojik araştırmalara yer veren oluşumlardır. Bu anlamda Çelebi (2008) başlangıçtan itibaren çalışmalarıyla Türk sosyolojisine katkıda bulunan ve bir kısmı kısa ömürlü 6 farklı dernekten söz eder.

Türkiye’de sosyolojik çalışmalara odaklanan ilk dernek, 1913’te İstanbul’da kurulmuş olan ve kurucuları arasında Ziya Gökalp’in de bulunduğu *Türk Bilgi Cemiyeti*’dir. Cemiyet, kuruluşundan 1914’te kadar, sosyolojik çalışmalara da yer veren ve 7 sayı yayımlanan *Bilgi Mecmuası* adlı bir dergi çıkarmıştır (Çelebi,2008:681).

Darülfünun İctimaiyat Kürsüsünde sürdürülen akademik çalışmaların yanı sıra üniversite dışında sosyolojik tartışmalara katkıda bulunacak düşünce kuruluşları doğmuştur. Bunlardan *Meslek-i İctimai Derneği*, Prens Sabahattin’in öğrencilerinden Mehmet Ali Şevki tarafından 1918’de İstanbul’da kurulmuştur. Savaş şartlarında faaliyetini 1920’de durduran dernek bu süre içinde altı sayı yayımlanan *Meslek-i İctimâi* adıyla bir dergi yayımlamıştır (Çelebi,2008:681).

Daha çok felsefi ağırlıklı çalışmaları yanında sosyolojik araştırmalara da yer veren *Türk Felsefe Cemiyeti* sosyolojik çalışmalarıyla öncü kuruluşlardandır. Mehmet İzzet, Mustafa Şekip, Hilmi Ziya Ülken gibi isimlerin öncülüğünde İstanbul’da 1928’de kurulan derneğin amacı, “felsefe ve sosyoloji öğretmenleri arasında yakın ilişki ve dayanışma tesis etmek” olarak belirlenmiştir. 1930 yılına kadar *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* adıyla bir dergi yayımlayan dernek, üyelerin anlaşmazlıkları yüzünden 1931’de kapanmıştır (Çelebi,2008:682).

Bir diğer dernek 1949 yılında *Türk Sosyoloji Cemiyeti* adıyla Hilmi Ziya Ülken öncülüğünde İstanbul’da kurulmuştur. Kurucuları arasında sosyoloji-felsefe öğretmenleri, akademisyenler, yazar ve hukukçularla bir ev kadını da vardır. Ancak dernek uzun ömürlü olamamış, üyeler arasındaki kişisel anlaşmazlıklar sebebiyle 1950 yılında kapanmıştır (Çelebi,2008:684).

Ankara Üniversitesinde yaşanan tasfiye hareketi sonrası bir durgunluk dönemine giren Türk sosyolojisi, 1950 sonrası ABD ile kurulan yakın ilişkiler sayesinde orada doktora yapanların, yeni kurulan ODTÜ ve Hacettepe’deki çabalarıyla yeniden canlanmaya başlar (Çelebi,2008:685). Sosyoloji adına bu olumlu gelişme, dernekleşme faaliyetlerine de yansır. Bunun bir tezahürü olarak 1967’de Ankara’da *Türk Sosyal Bilimler Derneği* adıyla bir dernek kurulur. Üyeleri arasında sosyologlarla birlikte siyaset bilimci, iktisatçı, tarihçi, hukukçu, antropolog, psikolog gibi akademisyenler de bulunmaktadır. Üyelerden Behice Boran’ın öğrencisi ABD doktoralı Mübeccel Kıray onun çizgisini sürdürürken, yine aynı ülkede doktora yapmış olan Şerif Mardin, Weber çizgisine yakın tarih ve kültür temelli bir sosyolojiye yönelmiştir (Çelebi,2008:686). Derneğin, akademisyenlerin bilimsel etkinliklerini artırma amacına odaklanması, etkisinin de sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Türk sosyolojisini geliştirmeye odaklı bir diğer oluşum 1990 yılında, *Sosyoloji Derneği* adıyla Ankara’da kurulmuştur. Bu dernek günümüzde Türkiye’deki sosyologları çatısı altında toplamayı amaçlayan derneklerden biridir. Üye kabulünü, sosyoloji lisans eğitimi almış olmak, bir üniversitede sosyolog olarak çalışmak, araştırma ve yayınları ile sosyolojiye katkıda bulunmak gibi şartlara bağlayan dernek, 1998 yılından itibaren *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* adıyla bir dergi yayımlamaktadır (Çelebi,2008:686-687). Günümüzde sosyologlara yönelik faaliyette bulunan bir diğer dernek 2007 yılında *SOMDER*

kısa adıyla kurulan *Sosyoloji Mezunları Derneği*’dir. Bir diğer oluşum da *SOSYODER* kısa adıyla faaliyet yürüten *Sosyologlar Derneği* adıyla faaliyet yürütmektedir.

6. Türkiye’de Sosyoloji Öğretimi

Toplumsal hayat, değişik grupların, belirli değerler ve kurallar sistemi içinde, farklı amaç ve işlevlere sahip çeşitli kurum ve kuruluşlarla iç içe yürüyen dinamik bir etkileşim sürecidir. Bu bakımdan sosyolojinin güncel durumunu kavramak içinde bulunulan çağı anlamaktır. Sosyolojiyi anlamanın yolu, Batı’da ve Türkiye’de sosyolojinin doğuşu ve gelişimi hakkında ana hatlarıyla bilgi sahibi olmaktır.

Değişme ve gelişme olgusu sosyolojinin temel ilgi alanlarından biridir. Modernleşme sürecinin doğurduğu sosyoloji için küreselleşme olgusu ayrı bir öneme sahiptir. Maddi ve manevi olmak üzere iki boyutta incelenen kültür, sosyolojinin ilgilendiği temel konulardandır. Kültürün maddi boyutunu yazılı ve yazısız kurallar ile davranış ve beklentiler oluştururken manevi boyutunu da değerler ve inançları kapsayan kültürün bilişsel ve içsel yönü oluşturur. Kültür küresel imkanlarla, gündelik hayat içinde evrensel-yerel görünümüleriyle gelişerek varlığını sürdürür. Siyaset, ekonomi, din, eğitim, aile gibi toplum hayatında belirli ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan, sosyal hayatın canlılığı ve sürekliliğini sağlayan kurumlar da sosyolojinin temel ilgi alanlarıdır.

Sosyoloji öğretimi yerel, ulusal ve evrensel ölçekte tüm bu alanlarda kazanımlar sağlayabilir. Çağdaş toplumlarda egemen olmaya başlayan birey-toplum birlikteliği anlayışına sosyoloji eğitimi katkı sunabilir. Sosyoloji öğretimi, milli ve manevi değerlerini özümseyen, sosyal ve kültürel ilişkilere analitik bakabilen, diğer toplumlar hakkında nesnel değerlendirmeler yapabilen, farklı düşünce ve yeniliklere açık bireyler yetiştirilmesinde etkili olabilir. Yine sosyal hayat hakkında eleştirel düşünen, sorgulayan, sosyolojik sorunları analiz edebilen, mevcut sosyolojik durumun geçmişle bağlantısını kurarak çözüm üretebilen, diğer toplumlar ve kültürlerle hoşgörüyü bakabilen, haklarının ve görevlerinin bilincinde nesiller yetişmesine yardımcı olabilir.

7. Öğretim Programlarında Sosyoloji

Türkiye’de sosyoloji öğretiminin Cumhuriyet öncesi Ziya Gökalp’in çabalarıyla İstanbul Darülfünununda başladığı genel bir kabuldür. Sosyoloji ilk olarak Darülfünunda ders olarak okutulmakla birlikte ortaöğretim programlarında da kendine yer bulmakta gecikmemiştir. Türk sosyolojisinin kurucu ismi olan Gökalp, Türkiye’de sosyoloji dersini ilk kez öğretim programlarına koydurup okutan kişidir (Gurbetoğlu, 2019:36). Bu disiplinin üniversite çatısı altında kurumsal bir kimliğe kavuşması ve akademik çalışmalara konu olması süreci üniversitelerin gelişimiyle paralel bir seyir göstermiştir.

Sosyolojinin yükseköğretim programlarında yer bulması, bu disiplinin gelişiminde önemli katkılar sağlamıştır. Yükseköğretimde sosyoloji bölümlerinin çoğalması, ortaöğretim kurumlarında, genellikle liselerin son sınıf programlarında yer bulan sosyolojinin öğretim hayatına daha etkin bir şekilde var olmasını sağlamıştır. Türkiye’de, 1924’ten 2010’a kadar 9 farklı sosyoloji programının uygulandığı, bu programların her birinin amaç ve muhtevaları bakımından önemli farklılıklar içerdiği görülür (Zebun, 2012:158). Bu farklılıklar daha çok dünyada ve Türkiye’de yaşanan toplumsal gelişmelere bağlı olarak değişen amaçlarda ve içerikte kendini göstermiştir (Zebun, 2012:158). Başlangıçtan itibaren sosyoloji programlarının gelişimi, dünyada yaşanan bazı değişimlerle, Türkiye’deki siyasi hareketler, iktidar değişiklikleri ve ihtilaller gibi olağanüstü dönemlerde belirginleşmiştir. Bununla birlikte sosyolojinin ortaöğretim kurumlarında gösterdiği gelişmeyi, programlarda dönemler halinde yaşanan değişimlerin seyri üzerinden izlemek mümkündür. Bu bakımdan Türkiye’de ortaöğretim programlarında sosyolojinin gelişim süreci, Türk sosyolojisinin gelişim evrelerine göre incelenmiş, süreç Türk sosyolojisinin evreleri halinde, “folklorik dönem” hariç olmak üzere dört devrede ele alınıp değerlendirilmiştir.

Kuruluş Dönemi (1914-1950): Bu dönemde ilk sosyoloji programının 1924 tarihli olduğu görülür. Daha sonra bu program 1935 ve 1938 tarihlerinde yenilenmiştir. Bu dönemin en önemli gelişmesi, ilk sosyoloji derslerinin Ziya Gökalp’le başlamış olmasıdır. Gökalp’in, 1910-11 yıllarında Selanik İttihat ve Terakki İdadisi’nde (Lise) içtimaiyat dersleri verdiği bilinmektedir (Çelebi, 2001:40). Balkan harbi sırasında da İstanbul’da önce ıslah edilmiş bir medresede, daha sonra Edebiyat Fakültesinde içtimaiyat dersleri vermiştir (Tan, 1987: 167). Gökalp’in sosyoloji anlayışının 1940’lı yıllara kadar Türkiye’deki sosyolojik çalışmalarda belirleyici etkisi olmuş ve liselerde okutulan sosyoloji dersi öğretim programlarında Gökalp sosyolojisinin ana ilkeleri ağırlığını daima hissettirmiştir (Şahin, 2017:13). Bu dönemde sosyoloji programlarında, ilki 1924, ikincisi 1935 ve sonuncusu 1941 yılında olmak üzere programda üç farklı zamanda önemli değişikliklere gidilmiştir.

1924 Programı: Sosyoloji 1924’te felsefeyle birlikte “İçtimaiyat” adıyla liselerin ve muallim mekteplerinin programına girmiştir. Sosyolojinin ortaöğretim programlarına girmesinde Ziya Gökalp’in önemli rolü vardır (Tan, 1987: 168). O zamana kadar dünyanın hiçbir ülkesinde sosyoloji dersi yükseköğrenimin dışındaki diğer kademelerde yani ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarında henüz bir ders olarak okutulmamaktaydı (Şahin, 2017:12). Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924’te hazırlanan lise programına göre liselerin son sınıfında “fen” ve “edebiyat” ayrımı yapılmış ve her iki kısımda da sosyoloji dersi “içtimaiyat” adıyla 2’şer saat olarak programda yer bulmuştur (Maarif Vekaleti, 1340). Adı geçen ders aynı içerikle Muallim Mektepleri programında da yer almıştır (Maarif Vekaleti, 1340 a). “İçtimaiyat” dersinin içeriğinin hazırlanmasında, 1920’de Fransa Eğitim Bakanlığı’nın öğretmen okulları için hazırladığı program örnek alınmıştır (Tan, 1987:171). Konular listesi halinde düzenlenen bu ilk dönem programının temel amacı, sosyal problemler konusunda öğrencilerde bir bilinç geliştirmek, başta ekonomi ve hukuk olmak üzere muhtelif sorunların birbirleriyle ilişkilerini görmelerine yardımcı olmak ve toplumda yaşanan gelişmelerle birlikte bunların nasıl değişeceği hakkında fikir vermeye yöneliktir (Maarif Vekaleti, 1340:56-57). Bunlar aynı zamanda Cumhuriyet’in kuruluşu ile vurgulanmak istenen toplumsal değişme ve gelişmeye işaret etmektedir (Zebun, 2012:159). Bu bakımdan programın özünde yeni Cumhuriyeti benimsemiş bireyler yetiştirme hedefi vardır. Lise programında 1927 yılında yapılan bazı güncelleştirmeler sırasında “İçtimaiyat” dersi, fen kolu için haftada 3, edebiyat kolu için ise 6 saat olarak belirlenmiş, harf inkılabı sonrası program yeni harflere çevrilerek uygulanmıştır (Yücel, 1938:174). Mehmet İzzet (1927) tarafından liseler için hazırlanan “Yeni İçtimaiyat Dersleri”⁶ adlı kitapta, Cumhuriyet’in ilanından sonra yaşanan ekonomik gelişme ve değişikliklerin kurum ve kurallara etkisi incelenmiştir. Bu anlamda Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu’nda yapılan değişikliklere ilişkin hukukta yaşanan değişimlerin sosyal gelişmelerle bağlantısına dikkat çekilmiş, genel anlamda aile kurumu “Türklerde Aile” başlığı altında değerlendirilmiştir. Programda Medeni Kanun’la kadının statüsüne ve haklarına özel vurgu yapılırken İslam’da aile ve geleneksel Türk aile yapısının, muasır aile anlayışıyla karşılaştırması önemli bir yer tutmuştur. Lise müfredatında 1931 yılında yapılan kısmi düzenleme ile felsefe ve sosyoloji dersleri “Felsefe ve İçtimaiyat” adıyla birleştirilerek hem lise 2, hem de lise son sınıf programında yer almıştır. Lise 2’de okutulan dersin adı da her ne kadar “Felsefe ve İçtimaiyat” olarak programda yer alsa da programda “Psikoloji”nin bulunmaması bunun psikoloji dersi olabileceği intibasını kuvvetlendirmektedir (Arslanoğlu, 2001:65). Üç yıl sonra 1934 lise programında lise 2. sınıf için 2 saatlik “Psikoloji” yer almış, “Felsefe ve İçtimaiyat” 1931 programındaki şekliyle devam etmiştir (Yücel,1938:179).

⁶ Kitabın ilk sayfasında “Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye Dairesi’nin 2 Ağustos 1926 tarih ve 1081 numaralı emirnamesiyle birinci defa 3000 nüsha olarak basılmıştır” ifadesi yer alır. 1928 tarihli ikinci baskısında; “Muallim Mekteplerinde ve liselerin ikinci devre sinn (yaş) sınıfında okutturulmak üzere tertip olunmuştur” ifadesine yer verilmiştir.

1935 Programı: Bu program 1924 programına göre tümüyle farklı bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu programda felsefe ve sosyoloji derslerinin ağırlığı azaltılmıştır. 1935 programında sosyoloji konuları, haftada 2 saat olan “Felsefe” dersi içinde yer almış, öğretim yılının ilk yarısı mantık, ikinci yarısı sosyoloji dersine tahsis edilmiştir. Programda fert ve cemiyet, işbölümü, aile, millet, devlet, din, bilim, sanat gibi konular yer almıştır. Her ders için ayrı program kılavuzları hazırlanmış, felsefe dersi program kılavuzunda sosyoloji dersinin genel çerçevesi, Türk inkılabının ilkeleri esas alınarak sosyal olaylar ve ahlak olarak belirlenmiştir (Cicioğlu,1982:202). Felsefe dersi içinde adeta kaybolan sosyoloji dersi, 1937 yılında programda yapılan düzenlemeyle daha görünür hale getirilmiştir. Lise son sınıfların programında sosyoloji, fen kolunda haftada 3 saat (sosyoloji 2, mantık 1), edebiyat kolunda ise 7 saat (felsefe 3, sosyoloji 2, mantık 2) “Filozofi ve Sosyoloji” adıyla yer almıştır (Yücel,1938:179).

1938 Programı: Bu programda sosyoloji dersinin önceki programda olduğu gibi “Filozofi ve Sosyoloji” adıyla lise son sınıflarda yer aldığı ancak muhtevada bazı değişikliklerin yapıldığı görülür. Programda sosyoloji dersinin amacı; “*gençleri sosyal vakalar üzerine düşündürmeye ve bunlar arasındaki ilgileri araştırmaya alıştırmak, Türk devriminin amaçlarının fikri temellerini kavrayacak hale getirmek ve böylece Türk sosyetesinin gelişmesine yarayacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek*” şeklinde belirtilmiştir (Zebun, 2012:161). Programda aile kurumu ve kadının sosyal statüsü, Atatürk ilkeleri, Türk milliyeti fikrinin gelişimi gibi konulara yer verilmiştir. Amaç ve içerik bakımından programdaki değişimin ana ekseninin ekonomidir. Ekonomik dayanışma adına kooperatifçilik teşvik edilirken sendikacılık siyasi anlamda zararlı görülmüştür. Programda konu başlıklarında Osmanlı ve Cumhuriyet karşılaştırmasına yer verilmiştir (Zebun, 2012:162). Programda 1947 yılında yapılan düzenlemeyle sosyoloji dersi liselerde yine “Filozofi ve Sosyoloji” adıyla yer almış ancak fen kolunda haftalık 3 saat olarak okutulması devam ederken edebiyat kolunda 7 saatten 6 saate (felsefe 2, sosyoloji 2, mantık 2) indirilmiştir. Program bu şekliyle 1951 yılına kadar devam etmiştir (Cicioğlu,1982:204).

Uygulama Dönemi (1950-1980): Çok partili dönemde hazırlanan ilk program 1952 tarihli dir. Daha sonra program 1957 ve 1976 tarihlerinde yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde içeride ve dışarıda gelişen demokrasi eğilimlerinin Türkiye’de sosyoloji programlarını gittikçe artan oranda etkilediği söylenebilir.

1952 Programı: 1952’de dört yıla çıkarılan liselerin ders dağıtım çizelgesinde sosyoloji adıyla bir ders yer almamıştır. Bunun yerine “Felsefe” adıyla lise son sınıflarda, fen kolu için haftada 3 (sosyoloji 2, mantık 1), edebiyat kolu için ise 5 saatlik (Felsefe 2, sosyoloji 2, mantık 1) bir ders yer almıştır. Bu dersin, sosyolojiyi de içeren felsefe grubu dersi olduğu görülür. Aynı ders dağılım çizelgesinde lise 3. sınıflarda “Felsefe” adıyla yer alan dersin “Psikoloji” olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1956’da liselerin tekrar üç yıla indirilmesiyle program yeniden düzenlenerek son sınıfta fen ve edebiyat ayırımına devam edilmiştir. Dersin haftalık saati, fen kolu için 3, edebiyat kolu için 6 saat olarak belirlenmiştir. Bir yıl sonra liselerde kol ayırımının ikinci sınıftan başlanması esası getirilmiştir. Ayrıca dersin adı “Felsefe, Mantık ve Sosyoloji” şeklinde değiştirilmiştir (Cicioğlu,1982:206-208). Bu programda sosyoloji konularının “Cemiyet Olayları” ve “İlerlemiş Cemiyetler” olmak üzere iki ana başlıktan oluştuğu görülür. Programın ilk bölümü sosyoloji tarihi niteliğindedir. “İlerlemiş Cemiyetler” başlığında da devlet, millet, din, aile, ekonomi, üretim, tüketim, işbölümü, sosyal yaptırım kurumları olarak ahlak ve hukuk ile kültür ve uygarlık konuları yer almıştı. Programın teknik bakımdan 1938 programından daha geri olduğu, bunun çok partili hayata geçiş sürecinde aceleyle hazırlanmış olmasından kaynaklanabileceği ileri sürülmüştür. Programda konu başlıkları ve kavramlar dışında amaç ve içerik hakkında açıklamaların bulunmayışı buna gerekçe gösterilmektedir (Zebun, 2012:162).

1957 Programı: Aceleyle geldiği anlaşılan 1952 programından sonraki ilk program 1957 tarihli dir. “Felsefe, Mantık ve Sosyoloji” adıyla okutulan ders haftalık, fen kolu için 3, edebiyat kolu için 6 saat olarak belirlenmiştir (Cicioğlu,1982:206-208). Programda

sosyolojinin konuları; “Sosyal Gerçeklik”, “Sosyolojinin Bölümleri”, “Sitelere Kadar Cemiyetler”, “İlerlemiş Cemiyetler” ana başlıklarından oluşmuştur. “İlerlemiş Cemiyetler” başlığı altında Türkiye’de millet anlayışının evrimi ve milliyetçilik konusuna yer verilmiştir. “Din Hayatı” konusunda laikliğin açıklanması ve diğer kurumlara etkisinin işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Programda, ailenin yapısından, Türk kadınlığının sosyal durumundaki gelişmelerden bahsedilmesinin önemi vurgulanmıştır (Zebun,2012:163). Program doğrultusunda yeni ders kitabı hazırlanmıştır. 9. Milli Eğitim Şûrası’nda (1974) liseler için; dil ve edebiyat, ekonomi ve sosyal bilimler, matematik-fizik ile tabii bilimler alanları olmak üzere başlıca 4 program belirlemiştir. Bu ayrımda yer alan ilk iki programda felsefe grubu derslerin haftalık 6 saat, son ikisi için de 3 saat okutulması kararı alınmıştır (Cicioğlu,1982:212-213). Şûrada alınan bu karar 1974-75 öğretim yılında uygulanmıştır. Bu karar gereği 1962’de açılan fen liselerinin programlarına 1975’te “Psikoloji Sosyoloji Ekonomi” adıyla haftada 3 saatlik bir ders konulmuştur (Cicioğlu,1982:217).

1976 Programı: Programda sosyoloji dersi için ders adı ve saatinde değişikliğe gidilmemiş programda dersin adı “Felsefe Mantık ve Sosyoloji” şeklinde yer almaya devam etmiştir. Talim Terbiye Kurulu’nun 2.10.1978 tarih ve 276 sayılı kararıyla da liselerin fen şubelerinde haftalık 3 saat “Sosyoloji-Mantık”, edebiyat şubelerinde ise “Felsefe-Mantık-Sosyoloji” adıyla 6 saat ders uygulamasına devam edilmiştir. Bununla birlikte aynı kararda, Modern Fen ve Matematik programı uygulayan liselerde “Felsefe Grubu” adıyla okutulan ders, “Matematik-Fizik” ve “Tabii Bilimler” şubelerinde haftada 3 saat, “Dil ve Edebiyat”, ve “Ekonomi ve Sosyal Bilimler” şubelerinde ise 6 saat olmak üzere belirlenmiş olduğu şekliyle devam etmiştir (Arslanoğlu, 2001:68). Programın amaçları; “sosyal olayları tanımak, bunlar arasındaki ilişkileri araştırmak, sosyal yapının unsurlarını ve sosyal ilişkilerin içeriğini kavramaları için gerekli imkanı sağlamak, Türk milletinin sosyal kültürel mirasını kavramalarına imkan ve zemin hazırlamak” şeklinde belirtilmiştir (Zebun, 2012:163). Bu çerçevede sosyoloji dersinin içeriğinde, dönemin siyasi-sosyal şartlarına uygun olarak değişikliğe gidilmiştir. Ders içeriklerinde siyasi ve sosyal çatışmaları çağrıştıracak konulardan uzak durmaya özen gösterilmiştir. Bu bakımdan sosyal olguların yorumlanmasında ülke şartları ve gerçeklerine özellikle dikkat edildiği görülmektedir (Zebun, 2012:163).

Kurumlaşma (Yerleşme) Dönemi (1980-2000): Bu dönem askeri müdahale ile Türk demokrasi tarihinde olduğu kadar eğitim tarihinde de önemli bir kesittir. Dönemin başından 1990’lı yıllara kadar her alanda askerlerin etkin olduğu bu dönemde, tüm eğitim programlarında olduğu gibi sosyoloji programlarında da milli birlik ve beraberlik ile Atatürkçülük konuları ağırlıklı olarak yer almıştır. Sosyoloji derslerinin sınıf ve ders saati düzenlemelerine müdahale edilmemiştir. Bu dönemin ilk programı 1987 tarihinde uygulanmıştır. Programda 1995 tarihinde önemli değişiklikler olmuştur.

1987 Programı: Bu program, bütün unsurları ile program geliştirme tekniğine uygun hazırlanmış ilk programdır (Zebun, 2012:164). Talim Terbiye Kurulu’nun 12.5.1986 tarih ve 102 sayılı kararı ile lise haftalık ders çizelgesinde sosyoloji dersi, felsefe grubu dersleri içinde önceki kararda olduğu şekliyle yer almıştır. Buna göre liselerin fen şubelerinde haftalık 3 saat “Sosyoloji-Mantık”, edebiyat şubelerinde ise “Felsefe-Mantık-Sosyoloji” adıyla 6 saat ders uygulamasına devam edilmiştir. Bu uygulama, kredi ve ders geçme sisteminin uygulandığı 1992 yılına kadar devam etmiştir (Arslanoğlu, 2001:68). 1987’de hazırlanan programda genel sosyoloji ve metodoloji konuları yanında “Sosyolojinin Alanı ve Metotları” ile Türkiye’nin sosyal yapısının da konu edildiği, “Sosyal Yapı” konuları yer almıştır. Programda millet başlığı altında milletin unsurları, millet ve yurt sevgisi, milliyetçilik, milli güç, milli ahlak, milli birlik, din ve laiklik, laikliğin genel esasları ve temel amaçları gibi konular ayrıntılı olarak yer almış, bütün bu konuların Atatürkçülükle ilişkisinin kurulmasına önemle vurgu yapılmıştır (Zebun, 2012:165). 1992’den itibaren, altyapısı uygun olan liselerde başlatılan Ders Geçme ve Kredi sistemi ile fen ve edebiyat kolları yerine 7 farklı lise bitirme alanı belirlenmiştir. Bu alanlar içinde sadece “Sosyal

Bilimler Alanı” ile “Spor Alanı” zorunlu dersleri arasında iki dönem ve haftada 3 saatlik sosyoloji dersi yer almıştır. Programda seçmeli dersler arasında yer verilen sosyoloji dersi; “Fen Bilimleri Alanı”, “Sanat Alanı”, “Türkçe-Matematik Alanı”, “Yabancı Dil Alanı” gibi dört alanda 3’er saatlik ve 1-2 şeklinde 2 dönemlik ders olarak yer almıştır. “Genel Kültür Alanı” için zorunlu bir sosyoloji dersi programda mevcut değildir. Sistemde fen liseleri için iki dönemlik ve haftada iki saatlik seçmeli bir sosyoloji dersi konulmuştur. İmam hatip liseleri için ise sosyoloji dersi, yine iki dönemlik ve haftada 3 saatlik zorunlu felsefe grubu dersleri içinde yer almıştır (Tebliğler Dergisi, 1992).

1995 Programı: Bu programın da bütün unsurları ile program geliştirme tekniğine uygun hazırlandığı söylenebilir. Programda 1992 yılında belirlenen sistemde değişiklik yapılmamış ancak muhtevada köklü değişikliğe gidilmiştir. Bu bakımdan 1995 programı bütün ünite ve konuları ile yeni bir programdır (Zebun,2012:166). Program Talim ve Terbiye Kurulu’nun 01.11.1995 tarihli kararıyla, 1997-1998 öğretim yılında uygulamaya konulmak üzere kabul edilmiştir (Tebliğler Dergisi, 1995). Bununla birlikte 1996-1997 öğretim yılında Ders Geçme ve Kredi sisteminden vazgeçilerek tekrar sınıf geçme sistemine dönülmüş, böylece ortaöğretim kurumları ders dağıtım çizelgeleri; “Ortak Genel Kültür Dersleri”, “Alan Dersleri”, “Alan Seçmeli Dersleri” ve “Seçmeli Dersler” şeklinde 4 kategoride yeniden düzenlenmiştir. Buna göre genel liselerin, “Fen Bilimleri”, “Türkçe-Matematik”, “Yabancı Dil”, “Spor”, “Sanat” alanları ile fen liselerinde sosyoloji dersi, son sınıfta, ortak genel kültür dersleri arasında bulunan 2 saatlik felsefe grubu dersi bünyesinde yer almıştır. “Yabancı Dil”, “Spor” ve “Sanat” alanları ile fen liselerinde, sosyoloji dersi ayrıca son sınıfta müstakil 2 saatlik ders olarak alan seçmeli dersler arasında da yer almıştır. “Sosyal Bilimler” alanında ise, felsefe ve sosyoloji, ayrı ayrı 2 şer saatlik dersler halinde yine son sınıf alan dersleri arasında yer bulmuştur (Tebliğler Dergisi,1996). Programın, sosyolojiye giriş, toplumsal yapı, kültür ve toplumsal kurumlar ile toplumsal değişme gibi dört ana üniteden oluştuğu görülür (Tebliğler Dergisi, 1995). 2010 yılına kadar uygulan programın genel amaçları; sosyoloji kavramları, toplumsal sorunlar, kültür, sosyal değişme, Türk toplum yapısı, cumhuriyetin önemi ve nitelikleri, demokrasi konularını kavratmak şeklinde özetlenebilir.

Yaygınlaşma Dönemi (2000 Sonrası): Türkiye’de 2000 sonrası ilk sosyoloji programı 2010 tarihli olup halen uygulanmaktadır. 2005 yılında ilköğretimde başlatılan yapılandırmacı yaklaşımın bu programa da yansıdığı ve toplumsal değişmeye odaklandığı söylenebilir (Tebliğler Dergisi: 2010). Program bazı düzenlemelerle 2020 yılı itibariyle halen yürürlüktedir.

2010 Programı: Talim ve Terbiye Kurulu’nca 2009 yılında hazırlanan yeni program 2010-2011 öğretim yılında ortaöğretim kurumlarının 9 ve 10. sınıflarından başlamak üzere kademeli olarak uygulamaya konulmuştur. Programda sosyoloji dersleri, genel olarak 11. sınıflarda seçmeli olarak okutulmak üzere planlanmıştır. 20.07.2010 tarih ve 76 sayılı TTK kararında belirtildiği üzere sosyoloji dersinde; Talim ve Terbiye Kurulu’nun 14.12.2009 tarih ve 237 sayılı kararı ile kabul edilen öğretim programı uygulanmıştır. Programa göre sosyoloji dersi tüm liselerde 11. Sınıflarda seçmeli ders olarak planlanmıştır. Spor liselerinde 12. sınıfta ortak dersler arasında yer almıştır. Fen liselerinde ise 11. ve 12. sınıflarda seçmeli olarak planlanmıştır. Sosyoloji okutulduğu tüm liselerde haftalık 2 saat olarak düzenlenmiştir. 30.05.2017 tarih ve 53 satılı TTK kararına göre 2017-2018 eğitim ve öğretim yılından itibaren hazırlık ve 9. sınıflardan başlamak ve kademeli olarak uygulanmak üzere lise programlarında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir (Tebliğler Dergisi, 2017). Bu düzenleme, lise sayıları azaltılarak tüm liselerin Anadolu lisesine dönüştürülmesinden ötürü bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Bu karara göre sosyoloji dersleri Anadolu liseleri ve fen liseleri ve Anadolu imam hatip liselerinde seçmeli olarak, sosyal bilimler liselerinde ise ortak dersler arasında 11. ve 12. sınıflarda okutulmak üzere planlanmıştır. Spor liseleri ile güzel sanatlar liselerinin bazı programlarında seçmeli dersler arasında yer almıştır. Tüm programlarda sosyoloji dersi haftalık 2 saat olarak planlanmıştır

(Tebliğler Dergisi, 2017). Yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenen ve öğretmen-öğrenci işbirliğini temele alan 2010 sosyoloji programı, aktif öğrenmeyi esas alan, öğrenci merkezli, öğretmeni, öğrencilerin bilgiyi araştırmasında, keşfetmesinde, yapılandırmasında, öğrenmede aktif hale getirmesinde sorumlu ve görevli gören bir anlayışa göre hazırlanmıştır. Programda, kazanım ve etkinlik örnekleri oluşturulmuş, program kitapçığının sonunda performans değerlendirme temelli yöntem ve ölçme araçlarına yer verilmiştir (MEB.2009). Toplumsal değişmeye odaklı olarak hazırlanan program; Sosyolojiye Giriş, Birey ve Toplum, Toplumsal Yapı, Toplumsal Değişme ve Gelişme, Toplum ve Kültür, Toplumsal Kurumlar olmak üzere altı üniteden oluşmaktadır (MEB.2009). İçerik yerine kazanımlara vurgu yapılan programda bilişim teknolojileri, iletişim, eğitim, kentleşme, küreselleşme, modernleşme gibi süreçlerin toplumsal değişmeye etkilerine dikkat çekilmiştir. Amaçlarda, öğrencilerin toplumsal hayatı değiştiren ve dönüştüren şartları analiz etmelerine, küreselleşmenin farklı boyutlardaki etkilerini yorumlamalarına önem verildiği belirtilmiştir. Toplumsal değişimin toplumun bütünü üzerindeki etkileri ve bireylerin yaşayabileceği birbirinden farklı uyum sorunlarına vurgu yapılması sosyoloji dersine yüklenmiş görevin boyutlarını göstermektedir. Programda yer alan bütün konular, kavramlar, problemler toplumsal değişmeyle ilişkili olarak ele alınmış, yaşanan değişimin boyutları hakkında çocukların bir fikir edinmesi hedeflenmiştir. Böylece önceki programlarda yer almayan küreselleşme, kültürel etkileşim, toplumsal çatışma, insan hakları gibi konular bu programda dikkat çekmektedir (MEB.2009).

Bütün bu gelişmeler, Türkiye’de sosyolojinin öğretim programlarında, her dönemin şartlarına bağlı olarak yer aldığını göstermektedir. Tarihsel ve dönemsel olarak dünyada ve Türkiye’de gelişen siyasi ve ekonomik şartlara bağlı olarak programların amaç ve içerikleri değişime uğramıştır. Osmanlı’dan günümüze programlar üzerinden izlenen bu değişim, Türk toplumunda yaşanan değişimin boyutları hakkında da bilgilendiricidir. Program içeriklerinin belirlenmesinde değişimlerinin yaşandığı dönemin siyasi şartlarının da belirleyici etkisi bulunduğu söylenebilir.

8. Sosyoloji Öğretiminin Temel Nitelikleri ve Güncel Sorunları

Türk sosyolojisinin kökleri çok eskilere kadar uzansa da belirgin bir varlığa kavuşması II. Meşrutiyet yıllarına dayanır. Bu dönemde birden çok sosyoloji ekolü taraftar bulmuştur. Gökalp’in “Sosyolojizm” yahut “İçtimaiyat” ekolü, Prens Sabahaddin’in “Sosyal Bilim” olarak da bilinen “İlm-i İçtima” ekolü, Abdullah Cevdet’in “Sosyal Psikoloji” yaklaşımı, Ahmet Şuayb ve arkadaşlarının “Evrimsel Sosyoloji” yaklaşımı, Refik Nevzat ve “İştirak Mecmuası” çevresinde görülen “Sosyalist-Marksist Sosyoloji” yaklaşımı bunlardan çok bilinenleridir (Sucu, 2016:262). Bu ekol ve yaklaşımların hiçbiri siyasetten uzak durmamıştır. Bunlardan Gökalp’in temsil ettiği “Sosyolojizm” ile Prens Sabahaddin’in temsil ettiği “Sosyal Bilim” ekolü günümüze kadar kısmen etkisini sürdürerek Türk sosyolojisinin ana omurgasını oluşturmuş, diğer ekoller önemli bir temsil gücü kazanamamıştır. Bu konuda siyaset-sosyoloji ilişkisinin boyutlarının etkili olduğu düşünülmektedir (Sucu, 2016:262). II. Jön Türk Kongresi’ndeki tartışmalarla yaşanan siyasi ayrışma, Türk sosyolojisinde ayrışmanın izdüşümü gibidir. Gerek Gökalp ve gerekse Prens Sabahaddin’in yazıları ve eylemleri siyasetle yakından ilgilidir. Bu bakımdan Türk sosyolojisinin özellikle kuruluş döneminde siyasetin yedeğinde bir gelişim gösterdiği ileri sürülmüştür. Kuruluşundan itibaren sürekli kendi içinde barındırdığı bazı özellikler Türk sosyolojisinin en temel özellikleri haline gelmiştir. Bunlardan başlıcaları; Batılılaşma ve modernleşme, pozitivist, determinist bir bilim anlayışına bağlılık, merkezîyetçi-devletçi anlayışa sahip olması, milliyetçi oluşu ve siyasetle olan ilişkisinin sürekliliği şeklinde sıralanabilir.

Türk sosyolojisinin vazgeçilmez konuları arasında *Batılılaşma* ve modernleşme ideali her zaman ilk sırada olmuştur. Bu ideal, başlangıçtan itibaren “Garplılaşma”, “Muasırlaşma”, “Modernleşme” gibi kavramlarla süreçte daima yer almıştır. Sosyologlar da çalışmalarında bu kavramları daima diri tutmaya özen göstermiştir. Örneğin Gökalp “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak”, Turhan “Garplılaşmanın Neresindeyiz?”, Berkes

“Türk Düşününde Batı Sorunu”, Kösemihal “Batı Uygarlığı ve Biz”, Topçu “Garbın İlim Zihniyeti ve Ahlak Görüşü”, Mardin “Türk Modernleşmesi”, Güngör “Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik” gibi muhtelif zamanlarda yaptıkları çalışmalarıyla bu hedef kavramları zihinlerde diri tutmuşlardır. Bu ideal son yarım asrı aşan zaman diliminde “Avrupa Birliği” ve “Batı’yla bütünleşme” şeklinde ifade edilmektedir.

Türk sosyolojisinin bir özelliği de başlangıçtan itibaren *pozitivist*, determinist bir bilim anlayışına bağlı olarak gelişme göstermiş olmasıdır. Türkiye’de Batı bilim ve düşüncesinin kökleşmesi teknik alandaki gelişmeleri takip ve transferle başlamış, bu aktarım süreci kısa zamanda toplum bilimleriyle bütünleşmiştir. Kuşkusuz bunda dönemin aydınının almış olduğu eğitimin etkisi bulunduğu kadar siyasal beklenti ve endişelerin de katkısı olmuştur. Dönemin aydınlarının önemli bir kısmı askeri okullar, mülkiye ve tıbbiyede eğitim gördüklerinden devlet adamı-devlet ilişkisini doktor-hasta ilişkisine benzer şekilde açıklamaktaydılar. Buna göre hasta olan devleti, “içtimai tabip” konumundaki devlet adamları iyileştirecekti. Mardin’in deyişiyle “doktor olarak yetiştikleri için, hayatı kimyasal, fiziksel, biyolojik değişmelere, maddi etmenlere” bağlıyorlardı (Mardin, 2017:20-21). Böylece doğa bilimlerinde sağlanan kesinlik ve öngörülebilirlik sosyolojiyle birlikte toplumsal alana taşınarak varlık mücadelesi veren Osmanlı aydınına bir kurtuluş reçetesi gibi görünmüştü. Osmanlı toplumunun sorunlarına çözüm adına “içtimai tabiplik”, “hasta”, “reçete” gibi kavramların kullanılması, Türk sosyolojisinin varlık sebebi ve yöntemi arasında belirgin bir ilişkinin varlığını gösterir. Bu ilişkinin, Batı düşüncesini yakından takip eden Osmanlı aydınına pozitivist düşünce ekollerine daha yakın durmaya sevk ettiği söylenebilir (Sucu, 2016:266).

Türk sosyolojisinde etkili olan bir diğer özellik, *merkeziyetçi-devletçi* anlayışıdır. Başlangıcından itibaren sosyoloji, kendi gelişiminden çok devletin sorunlarına ve ihtiyaçlarına odaklanmış, belirlediği ihtiyaç alanlarında araştırmalar ve çözümler üretmeye yönelmiştir. Bu yönelimde “devlete zeval gelirse, millet yok olur” algısının etkisi büyüktür (Bulut, 2005:95). Sosyolojinin Türkiye’de gelişip yerleşmesinde öncülük yapmış kişilerin çoğu devlet odaklı siyasetle yakından ilgilenmiştir. “Devleti kurtarma” adına çareler arayışı sürecinde ülkede yer tutmaya başlayan sosyoloji, ilk andan itibaren devlet odaklı siyasetin yedeğinde gelişme göstermiştir. Bu süreçte zaman zaman gündelik siyasetin kısır tartışmalarının gölgesinde gelişimini sürdürmüştür. Siyaset kurumu ülkenin ekonomik ve teknolojik geri kalmışlığına çareler ararken soruna devletin içinden bakmayı alışkanlık haline getirmişti. Batı’da modern bilimin kazanımlarıyla inşa edilen 19. ve 20. yüzyıl Avrupa medeniyeti, “makine medeniyeti” yahut “motor medeniyeti” olarak tanımlanıyor, “endüstrileşme” ile “medeniyet” kavramları yakın anlamlı olarak algılanıyor ve bunu sağlamada devletin önemine vurgu yapılıyordu. Örneğin, Mahmut Esat Bozkurt “Türk aydınının Batılılaşmaktan umduğu şeyin sanayileşmek olduğunu ve bunu sağlamanın da devletin görevi olduğunu düşünmekteydi. Bu bakımdan Türk sosyolojisi devletçi karakterini gelişim yılları boyunca sürdürmüştür.

Türk sosyolojinin süreklilik gösteren bir diğer yönü de *milliyetçi* oluşudur. Bunda devletçi oluşunun da önemli katkıları olduğu söylenebilir. Devletin içine düştüğü bunalımdan kurtarılması en öncelikli konu olarak görülmüştür. “Devletin zarar görmesi milleti yokluğa götürebilir” endişesi, yaşanmakta olan buhrana bir an önce son verilmesi hedefini öne çıkarmaktaydı. O nedenle Osmanlı aydını sosyolojiyi devletin ve dolayısıyla milletin sorunlarını çözmede önemli bir araç olarak gördü ve değerlendirdi.

İmparatorluktan, zorunlu olarak ulus devlete geçiş sürecinde yaşanan kimlik bunalımı, Türk milletinin en temel beka sorunu olmuştur. Milleti meydana getiren unsurları bir arada tutacak, zorluklar karşısında onlara birlik ve bütünlük ruhu kazandıracak yeni bir anlayışa ihtiyaç duyulmaktaydı. Sosyoloji bu kimlik ve anlayışı temellendirip benimsetmede en önemli araçlardan biri olarak devrede olmalıydı. Bu bakımdan başta Gökaltın olmak üzere Türk sosyologları millet şuuru kavramından hareketle Türkiye Cumhuriyeti devletinin milliyetçi bir model ve kimliğe sahip olması gerektiğinde zımni bir uzlaşa sağlamışlardır.

Sosyologların önemli bir kısmı siyasal bakımdan farklı kulvarlarda olsalar bile Batılılaşma ve modernleşme savunusu üzerinde temellenen Türk sosyolojisi, milliyetçi karakterini günümüze kadar önemli ölçüde muhafaza ederek gelmiştir (Bulut, 2005:98).

Türk sosyolojisinin bir diğer özelliği *siyasetle* olan ilişkisinin sürekliliğidir. Sosyolojinin, en geniş anlamıyla siyaset olduğu söylenir. Fransız sosyolojisinin etkisinde kuruluşunu gerçekleştiren Türk sosyolojisi, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin aracılığıyla büyük ölçüde iki Fransız sosyologu Durkheim ve Le Play'in etkisinde gelişme göstermiştir. Bununla birlikte Fransa’da toplum yapısını ve toplumsal sorunları doğru anlama adına ortaya çıkan sosyoloji, Osmanlı’da yıkılmakta olan devleti kurtarmanın aracı olarak itibar gördü. Sosyolojik eğilimlerin politik bir duruşa sahip olmadan bilim ve düşüncede çok etkili olamadıkları düşünüldüğünden, doğuşundan itibaren Türk sosyolojisi siyasetle yakından ilişkisini sürdürdü.

Türk sosyolojisinin öncü isimleri Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin, siyasete sosyolojik bir boyut katarak sosyolojik anlayışlarını siyasi bir programa bağlamış oldular. Her iki sosyologun anlayışında sosyoloji-siyaset ilişkisinin boyutları önemli farklılıklar içerir. Gökalp bir taraftan Darülfünunda akademik anlamda sosyolojik çalışmalar yürütürken diğer taraftan “İttihat ve Terakki” siyasi hareketinin üyesi olarak siyasetle aktif şekilde ilgilenmekteydi. Sosyolojik geçmişin muhasebesiyle akademik anlamda ilgilenen Gökalp, kuramsal (kurgusal) değerlendirmelerini Türkçülük paydasında siyasetle bütünleştirmiştir. Prens Sabahattin’in aksiyonu da benzer özellikler gösterir. O da bir taraftan sosyal olgu ve oluşumları incelerken diğer yandan İttihat ve Terakki hareketine hayat veren Jön Türk siyasi hareketinin merkezinde yer almıştır. Yöntem olarak monografi ve anketlerle güncel yönelmeyi önermekteydi. Merkezi yapılanmaların sıkıntılı yönlerini gösterip kişisel girişimcilik ruhuna vurgular yapmış, düşüncelerini Türkiye’nin kurtuluşu adına bir reçeteye dönüştürme mücadelesi vermişti. Ancak onun ademi merkezîyetçi görüşleri mevcut siyasi şartlarda ilgi görmediğinden siyaseten etkili olamamıştır.

Türk sosyolojisinin öncü isimlerinin siyasete duydukları bu yakın ilgi, ülke sorunlarının çözümüne ilişkin sundukları önerilerini hayata geçirmede siyasetin gücünden yararlanmaları, sosyolojinin önemli ölçüde siyasetin gölgesinde gelişmesine sebep olmuştu (Bulut, 2005:95). Sosyoloji-siyaset ilişkisi Cumhuriyet Döneminde de varlığını sürdürdü. Bunda Türkiye’nin siyasi geçmişi ve geleceğine ilişkin kaygı ve hesapların önemli etkisi olduğu açıktır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen inkılapların korunması adına bir ideoloji üretmede sosyoloji biliminin veri ve imkanlarından yararlanılmıştır. Gerek Gökalp ve gerekse Prens Sabahattin’in, Türk sosyologları üzerinde her dönemde derin etkileri görülür. Onların birbirine karşıt görüşleri hem sosyolojik hem de siyasi bakımdan her zaman farklı nedenlerle ilgi görmüştür (Kaçmazoğlu, 2015:48-49). Böylece Türk sosyolojisinin kurucuları günümüze kadar etkisi devam eden iki farklı siyasi anlayışı da temellendirmiş oldular.

Türk sosyolojisi süreklilik gösteren bu özellikleri yanında müzminleşmiş bazı sorunlarla da iç içe yaşayarak gelmiştir. Bunların başında; ilgisizlik, bağımlılık, aktarmacılık, biyografik çalışmaların azlığı, yerli sosyoloji çabalarının yetersizliği sıralanabilir. Sorunların başında *ilgisizlik* gelir. Sosyolojiyi araç olarak kullanmadan salt sosyolojik kaygılarla yürütülen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ayrıca gelişmiş çağdaş teknolojik imkanlara rağmen özellikle harf inkılabı öncesi literatür unutulmaya terk edilmiştir. Bunlara dönük cılız ilgi de seçmece ve süreksizdir. Kütüphane ve arşiv çalışmaları için de özendirici imkanlar mevcut değildir. Akademik çalışmalar da genellikle akademik yükselme amacına kurban edildiğinden hem birbirinden kopuk hem de derinlikten yoksunluk sebebiyle alana beklenen katkıyı sunamamışlardır. İlgi azlığının bir diğer boyutu da alanda eğitim görenlerin istihdamında yaşanan zorluktan ötürü alanı tercihte her geçen gün nicelik ve nitelikçe azalma eğilimidir.

Türk sosyolojisinin temel sorunlarından birisi de genellikle dışa *bağımlı* olması ve bağlanılan sistemlerin siyasal tercihleri doğrultusunda şekillenmiş olması gösterilmektedir.

Bu bakışa göre sosyoloji çalışmaları, büyük devletlerin şekillendirdiği uluslararası ilişkilerin yol açtığı değişimlerden yakından etkilenmiştir. Bu yüzden Türk sosyolojisi, dışarıdan yansıyan ve içeride gerçekleşen siyasal kırılmalara göre şekillenmiştir. Bu durum sosyoloji anlayışlarında değişimler meydana getirmiş, dışarıdaki gelişmelere bağlı olarak bazı konular öne çıkarken, bazıları arka plana düşmüştür (Kaçmazoğlu, 2015:39).

Bir diğer sorun da dışa bağımlılığın doğal bir sonucu olarak *aktarmacılıktır*. Endüstriyel devrimini gerçekleştirmeyi başarmış Avrupa, dönemin Osmanlı aydınına adeta büyülemişti. O bakımdan Osmanlı Türk aydını Avrupalı sosyologların düşüncelerini önemsiyordu. Batılı düşünürlerin "modern toplum" hakkındaki düşünce ve çözümlerinin aktarım yoluyla alınması en uygun yöntem olarak benimsenmişti. Süreç içerisinde aktarım çabaları, Türk toplumunun şartları dikkate alınmadan kuru bir tercüme ve nakilciliğe dönüştü (Bulut, 2005:95). Bu bakımdan başlangıçta büyük ölçüde bir aktarma faaliyeti olarak ilerleyen Türk sosyolojisi, bir asrı aşan tarihinde bu vasfını aşamamıştır. Günümüzde bilim üretimi büyük ölçüde Batı’da, Batı kültürünün kontrolünde gerçekleşmektedir. Çevre toplumlara düşen de istisnalar dışında, merkezde üretileni ithal edip tüketmektir (Öncü 1988:66). Bu işleyiş Türk sosyolojisi için de büyük ölçüde geçerlidir.

Biyografik çalışmaların yetersiz oluşu Türk sosyolojisinin bir diğer sorun alanıdır. Türk sosyolojisine katkılar sunan sosyologlara ilişkin yapılmış monografik çalışmalar oldukça sınırlıdır. O bakımdan Türk sosyolojisinin bütün boyutlarıyla ortaya konulmasında derinlikli biyografik çalışmaların bulunmayışı en önemli eksikliktir. Türk sosyolojisinin gelişip şekillenmesinde emeği geçenlerin gerçek düşünce ve çabaları tam ve doğru olarak bilinmediğinden Türk sosyoloji tarihi kısır, sınırlı ve doğru ifade edilmekten uzaktır. Bu durum, Türk sosyolojisi hakkında söylenenlerin bölük pörçük kalmasına neden olmakta ve özgünlük boyutunun ortaya konulmasını imkânsız kılmaktadır.

Türk sosyolojisinin bir diğer önemli sorunu *yerlilik* boyutudur. Küresel dünya şartlarında toplumların bazı hususiyetlerde benzerlik görülse de her toplumun kendine ait özellikleri vardır. Bunlar doğru bilinmeden o toplum hakkında doğru tespitlere varmak güçtür. *Batılılaşma konusunda yaşanan yanlışların başında batılı değer ve normların evrensel kabul edilerek aktarılması gelir. Aktarılan unsurlar milli kültür özellikleriyle bütünleşemediği için sosyal yapıda çözümlere sebebiyet vermektedirler ki bu ciddi bir metot hatasıdır* (Türkdoğan, 1991:93). Her toplumun kendine özgü özellikleri bulunduğu için her topluma özgü ortak bir anlam dünyası içinde bilgi üretme pratiği olmalıdır. Batı’da geliştirilen kuram ve teorilerle Türkiye’yi, Türk toplumunu doğrudan anlamak mümkün değildir. Bunun için sosyologlarca Türk toplumunun sosyal dünyasını açıklayacak teori ve kavramların geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bununla birlikte sosyoloji, devlet stratejisinin, gündelik siyasetin, rejim savunuculuğunun, toplum mühendisliğinin aracı olmamalıdır. Bu bakımdan özgün bir bilgi üretme pratiğine, gereksiz yüklerinden kurtulmuş *özerk* bir Türk sosyolojisine ihtiyaç vardır.

9. Sonuç

Sosyoloji, Batı’da yaşanan siyasal-sosyal ve teknolojik gelişmelerin toplumda ortaya çıkardığı sorunların çözüm arayışı sürecinde geliştirilmiş bir bilim olarak tanımlanır. Batılılaşma sürecinde ülke sorunlarına Batılı değerler ekseninde çözümler arayışına giren Osmanlı aydını bu bakımdan sosyolojiye yoğun ilgi göstermiştir. Bu bakımdan Batı’da sosyolojinin doğuşuyla Türkiye’de varoluşu yaklaşık aynı dönemlere denk gelmektedir. Osmanlı’da sosyolojinin kısa sürede ilgi görmesi ve yerleşmesinde etkili olan temel faktör yaşanan çok yönlü sorunlarla ilgilidir. Gittikçe içinden çıkılmaz hale gelen sorunlar için sosyoloji taze bir nefes, yeni bir umut olarak görülmüştür. Ancak Türk toplumunun sorunları Batı dünyasında yaşananlardan çok farklı olduğundan sosyoloji bilimi oluşan büyük beklentileri karşılayamamıştır. Buna rağmen sosyolojinin Osmanlı toplumu için kurtarıcı bir soluk olma umudu hiç eksilmemiş, hatta bu umut Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde varlığını sürdürmüştür.

Osmanlı’da Tanzimat’tan itibaren sosyolojiye olan ilgi yoğunluk kazanmıştır. Bu ilgiyle II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Türk sosyolojisinde ekolleşme, iki farklı kulvarda yoğunlaşarak şekillenme sürecine girmiştir. Dönemin aydınları, sosyal ve siyasal sorunlar karşısında çeşitli yayınlar ve etkinliklerle birbirinden farklı çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Kuruluş aşamasında Türk sosyolojisinin bu farklı eğilimlerinde, Osmanlı aydınlarının kurduğu ilişkiler, takip ettikleri Batılı düşünür ve sosyologların görüşleri etkili olmuştur. Fransız sosyolojisinin etkisinde oluşan Türk sosyolojisinde, Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin aracılığıyla öne çıkan Sosyolojizm ve Meslek-i İctimai adlı iki farklı ekol büyük ölçüde Durkheim ve Le Play’in etkisinde gelişme göstermiştir. Daha sonra çeşitli faktörlerin etkisiyle farklı ekoller ortaya çıkmış ancak onlar da bu iki ana ekolün etkisinde gelişmiştir. Bu tablo Türk sosyolojisinin kuruluş yıllarının görüntüsüdür. 1933 üniversite reformu sürecinde Türk sosyolojisinde yaşanan fetret dönemi yeni oluşumlara da kapı aralamıştır. Bu dönemde Max Weber çizgisinin Alman sosyologları aracılığıyla Türk sosyolojisine taşınması, sosyolojide yeni bir soluk olmuştur. Bu süreçte yaşanan gelişmelerle Türk sosyolojisinde İstanbul ve Ankara ekolleri ortaya çıkmıştır.

Türk sosyolojisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Fransız sosyolojisi etkisinde gelişirken, İktisat Fakültesinde, Fransız sosyolojisi kısmen “sosyal bilim” ekolüyle kendine alan bulmuştur. Max Weber etkisinde Alman sosyolojisi de Almanya kökenli bilim adamlarının çalışmalarıyla gelişme göstermekteydi. Bu gelişmeler yeni bir sınıflandırmayla İstanbul ekolü şeklinde adlandırılmıştır.

Amerika’da eğitim görmüş sosyologların 1940’larda Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Amerikan sosyolojisinin etkisinde yürüttükleri çalışmalarla Türk sosyolojisinde Ankara ekolünü oluşturmuşlardı. Ne var ki Ankara ekolü uzun ömürlü olmamış, çalkantılı ömrünü yaklaşık on yılda önemli ölçüde tamamlamıştır. Aynı dönemde, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada ve Türkiye’de yaşanan köklü değişimler sosyolojinin ilgi alanlarında da değişime yol açmıştı. Çok partili sisteme geçiş, hızlı kentleşme ve gecekondulaşma, siyasi partiler arası rekabet ve siyasi çatışmalar, çoğulcu topluma geçişin sancıları gibi birçok yeni faktör Türk sosyolojisini de etkilemiş, ilgi alanını çeşitlendirmiştir.

1950’li yıllardan itibaren ampirik çalışmalar yeniden önem kazanırken 1960’lı yıllardan itibaren sosyoloji, bağımsız bir bölüm hüviyetine kavuşmuştur. Kendi içinde alt disiplinlere bölünme ve her bir disiplinde uzmanlaşmaya dönük uygulamalar Türk sosyolojisi için önemli gelişmelerdendir. Bu yıllardan başlayarak 1970’li yılların sonuna kadar sosyoloji, belirgin bir şekilde Amerikan sosyolojisi etkisi altında kalmıştır. 1980 sonrasında ise sosyolojik çalışmalarda post-modern yaklaşımlar egemen olurken 1990’lı yıllardan sonra üniversitelerin sosyoloji bölümleri arasında ilgi farklılıkları izlenmeye başlamıştır.

Türkiye’de sosyolojinin gelişimi, çeşitli alanlardaki kurumsallaşma ile kendini gösterir. Kitaplar ve süreli yayınlar ilk akla gelenlerdir. Sosyoloji alanında telif ve tercüme eserler, alan araştırmaları Türk sosyolojisinin gelişimi adına önemli göstergelerdendir. Akademik düzeyde yayımlanan sosyoloji dergilerinin nicelik ve niteliklerinde yaşanan olumlu gelişmeler Türk sosyolojisi adına mutluluk vericidir. Üniversitelerdeki akademik çalışmaları koordine edecek sosyoloji bölümlerinin nitelik ve nicelik bakımından seviyeleri de bir başka göstergedir. Bunlara dernekleşmeyi ve sosyoloji mezunlarında gelişen meslek bilincini de eklemek gerekir. Bütün bu göstergeler günümüz Türk sosyolojisinin yerleşik bir kurumsal yapıya kavuştuğunu gösterir. Bunların yanında daha müreffeh bir toplum özlemine karşılayabilmek için iyi yetişmiş sosyologlara büyük ihtiyaç vardır. Sosyologlar ideolojik saplantılarla sosyolojiyi, Türk toplumu değiştirip dönüştürme aracı olarak görmekten vazgeçip toplumu anlamaya yönelik çalışmalarla geliştirmeye odaklanmalıdır. Böyle bir yöneliş sosyoloji biliminin toplum nezdinde itibar kazanmasına yardım edecektir.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye’de sosyoloji öğretimi gereken önemi görememiştir. Orta öğretim programlarında tatmin edici bir ağırlığı bulunmadığı gibi yüksek öğretimde sosyoloji bölümlerinin sayısının çoğalmasına rağmen nitelikli öğrenciler

tarafından tercih edilmeyişleri en önemli sorunlardan biridir. Bunda sosyolojinin önemine olan inancın zayıflığının etkisi olduğu gibi mezunlarının istihdamının sınırlı olması da en temel sorunlarından biridir.

Çağımızda teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesinin beslediği algılarla bilim denilince akla teknolojiyle bütünleşmiş mühendislik bilimleri ve tıp gelmektedir. Bu alanlar somut sonuçlarıyla maddi kazanç kapısı olduklarından daha çok ilgi görmektedir. Bu durum genelde sosyal bilimleri, özelde sosyolojiyi olumsuz etkilemektedir. Oysa huzurun olmadığı toplumlarda arzulanan boyutta maddi gelişme de olmaz. Çatışmaları önlemek için birey ve toplumu tanımak geleceğe dönük sağlıklı öngörüler geliştirmek gerekir. Comte’un “Tahmin etmek için bilmek, kontrol etmek için tahmin etmek gerekir” sözü toplumun geleceği açısından sosyolojinin önemini ifade eder. Bunun için sosyolojinin insan ilişkileri hakkında genel bilgiler veren, toplumsal gerçekliği tanıtan, kişileri ön yargılardan kurtaran bilimsel verilerine ihtiyaç vardır. İyi bir sosyoloji öğretimi eleştirel düşünme, sorgulama, toplumsal hayatı anlamlandırma çatışma yerine hoş görüyü kazandırır. Bu bakımdan sosyolojiyi önemsemek toplumun geleceğini önemsemektir. Böylece sosyoloji daha iyi bir dünya için anahtar konumundadır denilebilir. Sosyolojinin bu anahtar konumda görevini yapabilmesi için itibarının düşük, sesinin kısık olmaması gerekir. Sosyolojiye yönelik olumsuz algıyı kırmanın adımlarından biri ortaöğretim programlarında hak ettiği yere kavuşturulmasıdır. Eğitimi düzenleyen siyasi iradeye, programlardan sorumlu Talim Terbiye Kuruluna, eğitim felsefecilerine, program geliştirme uzmanlarına ve özellikle sosyoloji öğretmenlerine bu konuda büyük görevler düşmektedir. En önemli adım da sosyoloji öğretmenlerinden gelmelidir. Onlar öncelikle kendilerini çok iyi yetiştirmeli, mevcut programlardaki derslerini bu anlamda çok iyi değerlendirerek bu disiplinin önemini dalgalar halinde yayılmasına öncülük etmeleri gerekir.

Kaynaklar

- Agâh Sırrı (Levent) (1927). Felsefe ve İctimaiyat, İstanbul, Türk Felsefe Cemiyeti, İstanbul: Matbaa-i Amedi; Matbaa-i Ebüzziya.
- Ali Kami (Akyüz) (1927). İctimaiyat, İstanbul: Kitabhane-i Hilmi [Marifet Matbaası].
- Arslanoğlu, İbrahim (2001). Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.2, ss.63-89.
- Bulut, Yücel (2005). Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, C.3, S.10: 91-103
- Büyükoztürk, Şener vd. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Celal Sahir (Erozan) (1329). Bilgi Mecmuası, İstanbul: Türk Bilgi Derneği [Matbaa-i Âmire].
- Cicioğlu, Hasan (1982). Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim, Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayını.
- Çelebi, Nilgün (1991). Sosyoloji: Geçmişten Geleceğe, Milli Kültür, Sayı: 83, ss. 37-39
- Çelebi, Nilgün (2001). Sosyolojinin Türkiye’deki Kurumsallaşması, Bilim ve Ütopya, Haziran. 2001, S.84, ss.40-45
- Çelebi, Nilgün (2007), Sosyoloji Notları. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelebi, Nilgün (2008). Türkiye’deki Sosyoloji Dernekleri: Süreksizliklerin Ardındaki Süreklilik, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 11, s.,677-690
- Devellioğlu, Ferit (1978), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Doğu Matbaası.
- Duru, Kazım Nami (1936). Sosyolojinin Unsurları, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Ergun, Doğan (1973), 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı, Ankara: Gerçek Yayınevi

- Ergün, Mustafa (1994), Eğitim Sosyolojisi, Ankara: Ocak Yayınları.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1940) Tanzimat’ta İctimai Hayat, Tanzimat, C.1, İstanbul: Maarif Matbaası
- Fichter, Joseph (2001). Sosyoloji Nedir? Çeviren; Nilgün Çelebi, Ankara: Atilla Kitabevi.
- Freyer, Hans (1977), İctimai Nazariyeler Tarihi, Çeviren: Tahir Çağatay, 3. Baskı, Ankara: İktbal Matbaası.
- Giddens, Anthony (2012). Sosyoloji, Yayına Hazırlayan, Cemal Güzel, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökarp, Ziya (1968). Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gurbetoğlu, Ali (2019). Türkiye’de Eğitim Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi, Eğitim Sosyolojisi, Ed: M. Akif Sözer, Ankara: Pegem Yayınları.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985). Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbrahim Memduh (Seydol) (Müt). (1927). İctimaiyat (Rene Worms), İstanbul: Letafet Matbaası.
- Kaçmazoğlu, H. Bayramoğlu (1991). “1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, Sosyoloji Dergisi, Cilt. 3, Sayı. 2. ss. 1-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/531/4881>
- Kaçmazoğlu, H.Bayram (1999). Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2015). Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler, Sosyoloji Konferansları, S. 52, ss.29-55.
- Kasapoğlu, Aytül (1991), Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları, Ankara: Ankara Üniversitesi
- Köktürk, Gökhan V. (2013). Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler 1980-2003, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kösemihal, Nurettin Şazi. (2014). Sosyolojide Yöntem. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 2, Sayı 21-22 s. 1-16. (Yayın yılı 1967) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/559/5498>
- Maarif Vekaleti (1340). Liselerin İkinci Devre Müfredat Programı, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Maarif Vekaleti (1340a). İbtidai Darülmualimin ve Darülmullimatlar Mahsus Müfredat Programı, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mardin, Şerif (2017), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, Gordon (2005) Sosyoloji Sözlüğü, Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mehmed İzzet (1927), Yeni İctimaiyat Dersleri, İstanbul: Maarif Vekâleti (Devlet Matbaası).
- Meriç, Cemil (1996). Saint Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEB (2009). Ortaöğretim Sosyoloji Öğretim Programı, Ankara: MEB Yayınları.
- Mustafa Suphi (Terc) (1912), İlm-i İctimai Nedir? Dersaadet: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası (1328).
- Öncü, Ayşe (1998). "Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler.", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Ed: Tanıl Bora, Semih Sökmen, İ. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları, ss.53-66
- Özcan, Ufuk (2009). 1980 Sonrasında Türk Sosyolojisinde Değişen Temalar Üzerine Bazı Gözlemler, Sosyoloji Dergisi, cilt.3, sayı.19. ss. 227-236
- Özdemir, Çağatay (Ed). (2013). Türkiye’de Sosyoloji, 2. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özden, Mehmet (2005). Mütareke Döneminde Sabahaddincilik: Meslek-i İctimai Dergisi (1919-1920), Kebikeç, S.20, ss.27-70

- Parin, Suvat. Demirci, Emin Yaşar (2014). Türkiye’de Yükseköğretimde Sosyoloji Öğretimi, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt.3, Sayı. 29, ss. 365-382
- Sadak, Necmeddin (1917). *İçtimaiyat Mecmuası*, İstanbul: Darülfünun İçtamaiyat Darülmesaii (Matbaa-i Amire).
- Sadak, Necmeddin (Müt). (1927), *İçtimaiyat*, (Max Bonnafoous). İstanbul: Maarif Vekâleti (Devlet Matbaası).
- Sadak, Necmettin (1944). *Toplumbilim*, Ankara: Maarif Matbaası.
- Slattery, Martin (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*, Yayına Hazırlayan: Ümit Tatlıcan- Gülhan Demiriz, 6. Baskı, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Sucu, İlyas (2016). Türk Sosyolojisinin Kimliği: Kuruluş Döneminde Türk Sosyolojisinin Karakteristik Özellikleri, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı. 8, Güz, ss.259-280
- Şahin, Mehmet Cem (2017), *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler*, *İslami İlimler Dergisi*, Yıl. 12, cilt.12, sayı.1, ss.7-41.
- Şan, Mustafa Kemal (2008). “Korkut Tuna”, *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, (Derleyen: M. Çağatay Özdemir), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şimşek, Hasan-Yıldırım, Ali (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tan, Mine (1987). Ortaöğretim kurumlarında sosyoloji öğretimi, Ortaöğretim kurumlarında sosyal bilimler öğretimi ve sorunları, 13- 15 Mayıs, ss. 167-191, Ankara: TED Yayınları.
- Tebliğler Dergisi, (1992). MEB Tebliğler Dergisi, Sayı:2368, cilt:55. 12 Ekim 1992.
- Tebliğler Dergisi, (1995). MEB Tebliğler Dergisi, Sayı:2444, cilt:58. 4 Aralık 1995.
- Tebliğler Dergisi (1996). MEB Tebliğler Dergisi, Sayı, 2455, cilt, 59. 17 Haziran 1996.
- Tebliğler Dergisi (2010). MEB Tebliğler Dergisi, Sayı:2629, cilt:73. Şubat 2010.
- Tebliğler Dergisi (2017). MEB Tebliğler Dergisi, Sayı:2717, cilt: 80. Haziran 2017.
- Türkdoğan, Orhan (1991). *Kültür ve Sağlık Hastalık Sistemi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Ülken, Hilmi Ziya (1992), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları
- Ülken, Hilmi Ziya (Müt) (1924). *İçtimaiyat Hakkında İbtidai Malumat*, (Gaston Richard), İstanbul: Maarif Vekâleti (Matbaa-i Âmire).
- Yücel, Hasan Ali (1938). *Türkiye’de Ortaöğretim*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Zebun, Bayhan (2012). Türkiye’de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi GEFAD*, C.32, S.1, ss. 157-170.